

СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12'2022

(видається з 1994 року)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2022.12>

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Національною академією внутрішніх справ України

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 17 від 20 грудня

2022 р.). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 27.12.2022

Формат 60×84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: 01001, м. Київ, вул. Хрещатик, 44

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2022
© "Економіка. Фінанси. Право",
2022

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

GLORY TO UKRAINE! GLORY TO THE HEROES!

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 12'2022

(issued from 1994)

ISSN 2786-5517 (Online), ISSN 2409-1944 (Print)

<https://doi.org/10.37634/efp.2022.12>

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of July 02, 2020 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 on September 24, 2020 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine № 353/10 on December 21, 2017 (accounting and audit).

Registration Certificate – KV № 21620-11520PR on October 12, 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus.

Journal's DOI: 10.37634/efp.

Founders:

Audit firm "Analitik" jointly with the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

The papers must pass

selection, internal and external review

Recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine (Protocol № 17 of December 20, 2022). Full or partial reprint of the

materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 27.12.2022

Format 60×84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office: 01001, Kyiv,
Khreshchatyk str., 44

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analitik", 2022
© "Economics. Finances. Law",
2022

Typography: LLC "International Business
Center"

Головний редактор

Левченко Валентина Петрівна, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України» (Україна)

Шеф-редактор

Головач Володимир Володимирович, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"»; Заслужений юрист України (Україна)

Заступник головного редактора

Головач Тетяна Анатоліївна, д.е.н., професор, аудитор, заступник директора з наукової роботи Інституту аудиту (Україна)

Члени редакційної колегії з економічних наук:

Бойко Антон Олександрович, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет (Україна)

Величко Олена Георгіївна, к.е.н., доцент кафедри міжнародних фінансів, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Герасимович Анатолій Михайлович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Криштопа Ірина Ігорівна, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Україна)

Манцевич Юрій Миколайович, д.е.н., доцент, вчений секретар, Державне підприємство «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування» (Україна)

Полякова Євгенія Сергіївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес). Вищий навчальний заклад «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка» (Україна)

Потішняк Олена Миколаївна, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту, Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (Україна)

Сіскос Евангелос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії (Греція)

Ткаченко Сергій Анатолійович, д.е.н., професор, ректор, Вищий навчальний заклад "Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»"; академік Академії економічних наук України (Україна)

Тринчук Віктор Вікторович, к.е.н., доцент, професор кафедри фінансових ринків, Університет державної фіскальної служби України (Україна)

Чижевська Людмила Віталіївна, д.е.н., професор, професор кафедри інформаційних систем в управлінні та обліку, Державний університет «Житомирська політехніка» (Україна)

Члени редакційної колегії з правових наук:

Балгімбекова Гульнара, к.ю.н., зав. кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова (Казахстан)

Бригінець Олександр Олексійович, д.ю.н., професор, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова; член Союзу юристів України (Україна)

Василинчук Віктор Іванович, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності, Національна академія внутрішніх справ; Заслужений юрист України, полковник поліції (Україна)

Константинов Сергій Федорович, д.ю.н., професор, зав. кафедри адміністративної діяльності, Національна академія внутрішніх справ (Україна)

Озерський Ігор Володимирович, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили; академік Національної академії наук вищої освіти України (Україна)

Скоржевська-Амберг Малгожата, доктор філософії, адвокат, кафедра теорії, філософії та історії права, юридичний коледж, Університет Козмінського (Польща)

Фрицький Юрій Олегович, д.ю.н., професор, професор кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету "Україна"; Заслужений юрист України. Член Центральної виборчої комісії (Україна)

Яровий Анатолій Олександрович, к.ю.н., доцент, професор кафедри права публічного адміністрування, Маріупольський державний університет; суддя у відставці (Україна)

Відповідальний редактор: Поповецька-Демченко Леся Петрівна (Україна)

Випусковий редактор: Туманян Анна Оганесівна (Україна)

Editors-in-chief

Valentyna P. Levchenko, Doctor of Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine" (Ukraine)

Volodymyr V. Holovach, PhD in Legal Sciences, Head of the Board of the Audit Firm "Analitik"; Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Tetiana A. Holovach, Doctor of Economics, Professor, auditor, deputy director for scientific work of the Institute of Audit (Ukraine)

Members of the editorial board of Economic Sciences:

Anton O. Boiko, PhD in Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics department, Sumy State University (Ukraine)

Olena H. Velychko, PhD in Economics, Associate Professor of International Finances department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Anatolii M. Herasymovych, Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Iryna I. Krystopa, Doctor of Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Ukraine)

Yurii M. Mantsevych, Doctor of Economics, Associate Professor, Scientific Secretary, State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development" (Ukraine)

Yevheniia S. Poliakova, PhD in Economics, Associate Professor of Finances and Banking department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"» (Ukraine)

Olena M. Potyshniak, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Organization of Production, Business and Management department, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)

Evangelos Siskos, Doctor of Economics, Professor, University of Western Macedonia (Greece)

Serhii A. Tkachenko, Doctor of Economics, Professor, Rector, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»; academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine (Ukraine)

Viktor V. Trynchuk, PhD in Economics, Associate Professor, Professor of Financial Markets department, University of the State Fiscal Service of Ukraine (Ukraine)

Liudmyla V. Chyzhevska, Doctor of Economics, Professor, Professor of Information Systems in Management and Accounting department, State University "Zhytomyr Polytechnic" (Ukraine)

Members of the editorial board of Legal Sciences:

Gulnara Balgimbekova, PhD in Legal Sciences, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University named after E.A. Buketov (Kazakhstan)

Oleksandr O. Bryhinets, Doctor of Legal Sciences, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law; member of the Union of Lawyers of Ukraine (Ukraine)

Viktor I. Vasylynchuk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Operational and Investigating department, National Academy of Internal Affairs; Honored Lawyer of Ukraine, colonel of the Police (Ukraine)

Serhii F. Konstantinov, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Administrative Activity department, National Academy of Internal Affairs (Ukraine)

Ihor V. Ozerskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process department, Petro Mohyla Black Sea National University; academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Ukraine)

Malgorzata Skorzevska-Amberg, PhD, DSc, Theory, Philosophy and History of Law department, College of Law, Kozminski University (Poland)

Yurii O. Frytskyi, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University; Honored Lawyer of Ukraine, member of the Central Election Commission (Ukraine)

Anatolii O. Yarovyii, PhD in Legal Sciences, Professor of Law and Public Administration department, Mariupol State University; retired judge (Ukraine)

Managing editor: Lesia P. Popovetska-Demchenko (Ukraine)

Issue Editor: Anna O. Tumanian (Ukraine)

ЗМІСТ

ГРИНЦЕВИЧ Я.І., ІГНАТЮК В.В. Мотивування персоналу на транспортних підприємствах в сучасних умовах господарювання	5
ЮРОВСЬКА В.В., ПИВОВАР А.О. Порівняння Кодексу законів про працю та проєкту Закону "Про працю": трудовий договір	9
ІВАНИЦЬКИЙ С.О., МОРОЗОВ Д.А., ІВАНИЦЬКА В.В., ПУПИНІН О.М. Проблеми судового контролю та прокурорського нагляду за діяльністю органів, уповноважених розслідувати економічні кримінальні правопорушення, в умовах воєнного стану	14
ГОЛОВАЧ В.В. Моделювання аудитором поведінки управлінського персоналу	20
КАЛЬНА А.В. Методологічні засади дослідження адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу	26
СОБЧУК А.Ю. Право на захист у практиці національних судів та міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною	31
СМИЧОК Є.М., ТКАЧОВА В.С., МАЦАК О.А. Фінансові послуги в умовах воєнного стану: захист прав споживачів	36

CONTENTS

Y. HRYNTSEVYCH, V. IHNATIUK. Motivation of staff at transport enterprises in modern economic conditions	5
V. YUROVSKA, A. PYVOVAR. Comparison of the labor code and the draft law "On labor": employment contract	9
S. IVANYTSKYI, D. MOROZOV, V. IVANYTSKA, O. PUPYNIN. Problems of judicial control and prosecutor's supervision over the activities of bodies authorized to investigate economic criminal offenses under martial law	14
V. HOLOVACH. Modeling the management staff behavior by an auditor	20
A. KALNA. Methodological principles of the study of administrative-delict legal relations in the field of the election process	26
A. SOBCHUK. The right to protection in the practice of national courts and international judicial institutions whose jurisdiction is recognized by Ukraine	31
Y.M. SMYCHOK, V.S. TKACHOVA, O.A. MATSAK. Protection of the rights of consumers of financial services in conditions of martial law	36

Ярослава Ігорівна ГРИНЦЕВИЧ

студентка, Національний транспортний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8720-1643>

e-mail: yarochka12@ukr.net

Вікторія Василівна ІГНАТЮК

к.т.н., доцент, Національний транспортний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9811-6543>

e-mail: viktoriia.ihnatiuk@npp.nau.edu.ua

МОТИВУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ НА ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Дослідження присвячено актуальній проблемі мотивування персоналу на транспортних підприємствах, оскільки пошук шляхів її вирішення є одним з найважливіших питань. Українські підприємства приділяють увагу тільки матеріальній мотивації: використовують традиційні механізми матеріальної мотивації: видача заробітної плати, надбавок та одноразових премій, що зі свого боку знецінює прагнення працівників до конкурентоспроможності праці. Розроблено пропозиції мотивування працівників на транспортних підприємствах в сучасних умовах.

Ключові слова: мотивація; мотивація персоналу; стимулювання праці; система мотивації; ефективність праці

ВСТУП

У сучасних умовах ринкової економіки головним завданням керівників на підприємстві є процес управління загалом: координація різних функцій, їхнє узгодження; підбір керівників відповідних служб і підрозділів; організація ієрархії управляючої системи загалом. Вважається, що керівник на підприємстві повинен не наказувати своїм підлеглим, а навпаки скеровувати їхні зусилля, допомагати розкриттю їхніх здібностей. Мотивація персоналу стає одним із найважливіших чинників, що може впливати на розв'язок цілої низки проблем, що постають перед керівництвом. Адже саме мотивація персоналу особливо на транспортному підприємстві є основним засобом забезпечення оптимального використання ресурсів, мобілізації кадрового потенціалу тощо. Саме цей факт обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанню дослідження мотивації персоналу на транспортних підприємствах присвячено наукові роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, таких як А. Афонін [1], В. Абрамов [2], Д. Богиня [3], М. Буковинська [4] та ін.

Наукова новизна визначається сукупністю наукових положень, висновків і рекомендацій теоретичного характеру, що спрямовано на вирішення проблеми мотивації персоналу транспортних підприємств.

МЕТА статті – визначення особливостей формування мотивації трудової діяльності на транспортних підприємствах та розроблення основних напрямів для підвищення практичних рекомендацій зі створення мотиваційного механізму, його ефективного розвитку, який би відповідав пріоритетам формування підприємств транспорту.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У статті використано історично-логічний метод; методи систематизації, класифікації й теоретичного узагальнення, логічного аналізу і синтезу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Для керівництва підприємства персонал є найбільш цінним ресурсом – адже саме персонал може постійно удосконалюватись. Мотивація персоналу є одним з найважливіших факторів, що впливають на розвиток транспортного підприємства загалом. Високий ступінь вмотивованості підлеглих, нинішні керівники ставлять на перше місце у низці внутрішніх факторів підвищення конкурентоздатності своєї діяльності.

Ф. Лютенс, пропонує таке визначення: «Мотивація – це процес, що розпочинається з фізіологічної або психологічної нестачі чи потреби, яка активує поведінку або спричиняє спонукання, спрямоване на досягнення певної мети або одержання винагороди» [6].

Аналіз літературних джерел свідчить, що термін мотивація – це сукупність рушійних сил, що стимулюють людину до виконання визначених дій. На підставі узагальнення вищевикладеного систематизовано та узагальнено пріоритетні види матеріального та нематеріального стимулювання працівників (табл. 1).

Розглянемо конкретні варіанти форм мотивації (недостатні) для працівників транспортних підприємств у сучасних умовах: нематеріальну, групову та інтегровану.

Для підтримування та гарного функціонування на транспортних підприємствах у сучасних умовах господарювання, рекомендації з підвищення системи мотивування повинні бути гнучкими, зрозумілими та простими для кожного працівника та відразу давати змогу заохочувати кожен позитивний і практичний результат роботи.

Таблиця 1 – Пріоритетні види матеріального і нематеріального стимулювання

Матеріальне стимулювання	Нематеріальне стимулювання
– заробітна плата, премії, надбавки, бонуси, коефіцієнти; – організація харчування; – участь працівників у прибутках; – участь працівників в акціонерному капіталі; – знижки на придбання продукції підприємства; – надання медичних послуг; – організація навчання і підвищення кваліфікації працівників; – надання службового транспорту.	– надання працівникові гнучких форм зайнятості; – надання у робочий час (на прохання працівника) можливості для вирішення питань, пов'язаних з особистими інтересами; – забезпечення професійного розвитку та особистісного кар'єрного зростання; – створення сприятливої психологічної обстановки в колективі.

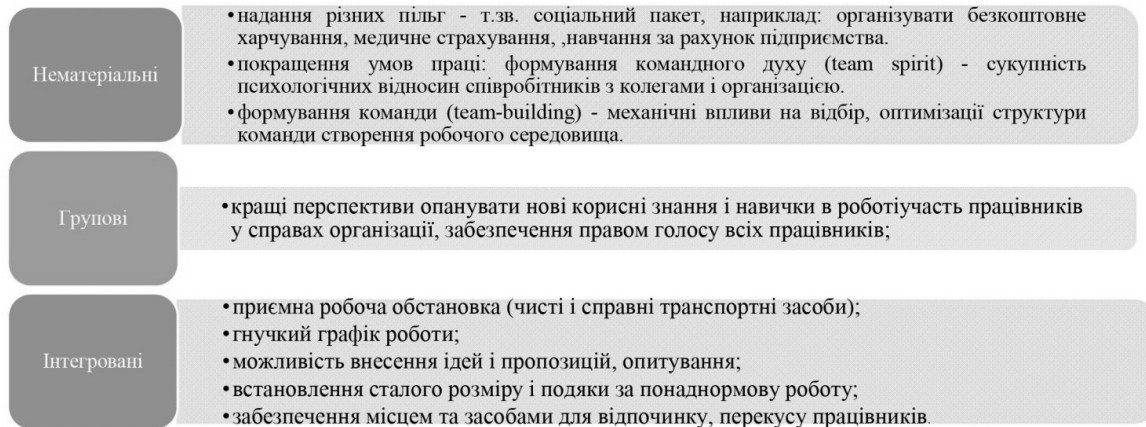

Рис. 1. Варіанти форм

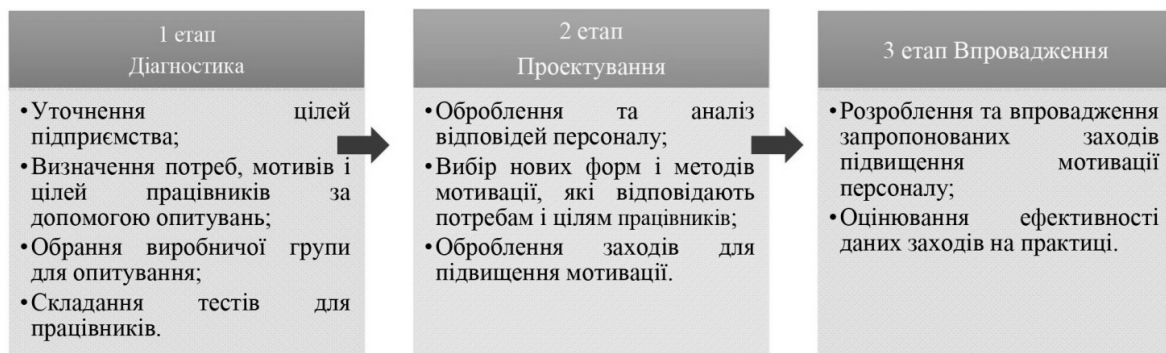

Рис. 2. Алгоритм системи мотивації на транспортних підприємствах в сучасних умовах господарювання [розроблено автором]

Рекомендації з впровадження системи мотивації повинні спонукати до дії, сприяти підвищенню та покращенню роботи працівника, також зацікавленості працівників розвиватися, формувати у працівників відчуття справедливості матеріальних винагород, але і роботи в ділових стосунках з іншими співробітниками.

Отже, вдала мотивація персоналу є запорукою ефективної діяльності організації. Вважаємо, що у сучасних умовах зростає роль факторів нематеріальної мотивації, які впливають на продуктивність праці, ефективність виробництва та конкурентоспроможність. Або ж на даному етапі пропонуємо такі пропозиції мотивування працівників на транспортному підприємстві в сучасних умовах:

1. *Ясність і чіткість постановки задач співробітникам.* Професійні завдання, які ставляться перед працівником, також відносяться до системи нематеріальної мотивації.

2. *Розвиток самовираження співробітників у трудовому процесі.* Система нематеріальної мотивації співробітників базується на тому, що робота повинна да-

вати працівникові можливість проявляти свої найкращі якості, удосконалювати себе.

3. *Зворотній зв'язок.* Наступний елемент нематеріальної мотивації – це зворотний зв'язок. Роль зворотного зв'язку – це матеріальне чи моральне вираження оцінки заслуг окремого співробітника. Зворотний зв'язок суттєво впливає на ступінь задоволеності співробітників роботою.

4. *Автономність* показує, наскільки працівник вільний і незалежний у своїй роботі. Автономність необхідна, щоб співробітник відчував особисту відповідальність за успіх чи невдачу своєї роботи.

Дотримуючись цих пропозицій власникам бізнесу, керівникам буде легше створити ненапружену робочу атмосферу, допомогти працівникам не турбуватися за своє майбутнє в компанії, організації. Система мотивації персоналу не буде достатньо ефективною, якщо вона базуватиметься лише на фінансових стимулах і не включатиме нематеріальні складники. Збільшення на підприємстві мотивованих працівників надає більше можливостей керівництву стосовно його ефективного використання. Неможливо постійно досягати високих

результатів без поваги до особистості кожного працівника. Впровадження бодай деяких з вищенаведених варіантів мотивації працівників транспортної сфери, вже покращить і розширить наявні системи мотивації, а отже, і якість наданих ними послуг.

ВИСНОВКИ

Отже, економічно-соціальна сутність мотивації персоналу полягає у задоволенні потреб персоналу як матеріальних, так і нематеріальних, що зі свого боку сприяє досягненню цілей розвитку підприємства, посиленню конкурентних позицій на ринку і отримання більшого прибутку. Найважливішими суб'єктами сис-

теми мотивації виступають керівники усіх рівнів управління підприємством, які стимулюють підлеглих їм працівників до ефективної роботи. Забезпечення регулярного регулювання та координації роботи керівниками окремих відділів чи служб стосовно досягнення загальної мети буде мати доволі високий рівень ефективності у випадку, коли вони будуть взаємозалежними, а також коли успішність одного буде сприяти вдалій роботі усіх інших. На основі здійсненого дослідження можна зробити висновок, що мотивація є чинником ефективності праці.

Список використаних джерел

1. Афонін А.А. Основи мотивації праці й організаційно-економічний аспект. Київ, 1994. 154 с.
2. Буковинська М.П. Мотиваційні аспекти корпоративного регулювання соціально орієнтованої економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 5 (108). С. 164- 167.
3. Luthans F. Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach. Fred Luthans, 2015. 536 p.
4. Семикіна М.В. Мотивація праці: нова парадигма в умовах конкурентного середовища. *Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія: Економіка і управління*. 2011. № 2. С. 117-124.
5. Daft R. Management. South-Western College Pub, 2015. 800 p.
6. Никифорова В.Г. Управління персоналом. Одеса, 2013. 275 с.
7. Капустянський П.З. Мотивація праці персоналу сучасних організацій (організаційно-управлінський аспект): монографія. Київ, 2017. 155 с.
8. Завадський Й.С. Менеджмент: у 3 т. Київ, 2001. Т. 1. 542 с.
9. Maslow A. Motivation and Personality. Longman, 1987. 336 p.
10. Балабанова Л.В., Сардак О.В. Управління персоналом. Київ, 2011. 468 с.
11. Богиня Д.П., Семикіна М.В. Трудовий менталітет у системі мотивації праці. Кіровоград, 2010. 226 с.
12. Абрамов В.М., Данюк В.М., Колот А.М. Мотивація і стимулювання праці в умовах переходу до ринку. Одеса, 1995. 215 с.
13. Mescon M., Albert M., Khedouri F. Management. Harpercollins College Div, 1988. 784 p.
14. Мотивація праці в ринковій економіці: проблеми теорії і практики / Д.П. Богиня та ін. Київ, 1997. 182 с.
15. Внутрішній економічний механізм підприємства / В.М. Гончаров та ін.. Донецьк, 2007. 284 с.

References

1. Afonin A.A. Basics of work motivation and organizational and economic aspect. Kyiv, 1994. 154 p. (in Ukrainian).
2. Bukovynska M.P. Motivational aspects of corporate regulation of a socially oriented economy. *Formation of market relations in Ukraine*. 2010. No. 5 (108). pp. 164-167. (in Ukrainian).
3. Luthans F. Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach. Fred Luthans, 2015. 536 p.
4. Semikina M.V. Work motivation: a new paradigm in the conditions of a competitive environment. *Chernihiv Scientific Journal of the Chernihiv State Institute of Economics and Management. Series: Economics and management*. 2011. № 2. pp. 117-124. (in Ukrainian).
5. Daft R. Management. South-Western College Pub, 2015. 800 p.
6. Nykyforenko V.H. Personnel management. Odesa, 2013. 275 p. (in Ukrainian).
7. Kapustianskyi P.Z. Work motivation of the personnel of modern organizations (organizational and managerial aspect): monograph. Kyiv, 2017. 155 p. (in Ukrainian).
8. Zavadskyi Y.S. Management: in 3 vol. Kyiv, 2001. Vol. 1. 542 p. (in Ukrainian).
9. Maslow A. Motivation and Personality. Longman, 1987. 336 p.
10. Balabanova L.V., Sardak O.V. Personnel management. Kyiv, 2011. 468 p. (in Ukrainian).
11. Bohynia D.P., Semykina M.V. Work mentality in the work motivation system. Kirovohrad, 2010. 226 p. (in Ukrainian).
12. Abramov V.M., Daniuk V.M., Kolot A.M. Motivation and stimulation of work in the conditions of the transition to the market. Odesa, 1995. 215 p. (in Ukrainian).
13. Mescon M., Albert M., Khedouri F. Management. Harpercollins College Div, 1988. 784 p.
14. Work motivation in the market economy: problems of theory and practice: Science. view. / D. P. Bohynia et al. Kyiv, 1997. 182 p. (in Ukrainian).
15. The internal economic mechanism of the enterprise / V.M. Honcharov et al.. Donetsk, 2007. 284 p. (in Ukrainian).

Yaroslava HRYNTSEVYCH

student, National Transport University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8720-1643>

e-mail: yarochka12@ukr.net

Viktoriia IHNATIUK

PhD in Engineering, Associate Professor, National Transport University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9811-6543>

e-mail: viktoriia.ihnatiuk@npp.nau.edu.ua

MOTIVATION OF STAFF AT TRANSPORT ENTERPRISES IN MODERN ECONOMIC CONDITIONS

The study is devoted to the actual problem of motivating personnel at transport enterprises, the urgency of which is beyond doubt, since finding ways to solve it is one of the most important issues of improving the economic mechanism. At the current stage, the problem of motivation is of great importance. The majority of Ukrainian enterprises pay significant attention only to material motivation, namely, they use traditional mechanisms of material motivation, i.e. the payment of wages, allowances and one-time bonuses, which in turn devalues the desire of employees for labor competitiveness. Personnel is the most complex and specific type of resources used by the enterprise in its activities. Therefore, the essence of motivation comes down to creating the conditions that denied workers the feeling that they could satisfy their needs with such behavior that ensures the achievement of goals organizations. The efficiency of the enterprise largely depends on the efficiency of the personnel. It is due to the employee's interest in the results of his work, when creating proper working conditions, it is possible to achieve an increase in labor productivity. Motivation is one of the main functions of management at all enterprises, because only under the conditions of effective motivation can the enterprise realize its potential for the highest quality economic growth. That is why the issue of improving the motivation of personnel at transport enterprises is one of the most urgent. The results. Proposals for motivating employees at transport enterprises in modern conditions have been developed. Scientific novelty. It is determined by a set of scientific provisions, conclusions and recommendations of a theoretical nature, aimed at solving the problem of motivating the personnel of transport enterprises.

Keywords: motivation; staff motivation; labor stimulation; motivation system; labor efficiency

Вікторія Володимирівна ЮРОВСЬКА

д.ю.н., доцент, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7126-049X>

e-mail: yurovskayavictoriya@gmail.com

Аліна Олегівна ПИВОВАР

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-0407>

e-mail: a.o.pyvovar@gmail.com

ПОРІВНЯННЯ КОДЕКСУ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ ТА ПРОЄКТУ ЗАКОНУ "ПРО ПРАЦЮ": ТРУДОВИЙ ДОГОВІР

Статтю присвячено висвітленню актуальних змін та дерадянізації законодавства у сфері праці, а саме порівнянню законодавчого регулювання дії трудового договору відповідно до КЗпП та законопроекту «Про Працю». Проаналізовано положення законодавчого врегулювання правовідносин, які виникають між працівником та роботодавцем. Акцентовано увагу на тому, що стрімкий розвиток трудових правовідносин та євроінтеграція «вимагають» чіткої та зрозумілої законодавчої регламентації трудових правовідносин, зокрема в частині належного соціального захисту працівників та забезпечення їх трудових прав гідному рівні. Зроблено висновок про необхідність доопрацювання проєкту, що має відповідати останнім потребам сучасності, вектору післявоєнного розвитку України, Конвенціям МОП та Директивам ЄК.

Ключові слова: трудові правовідносини, трудовий договір, законопроект «Про Працю», Кодекс Законів про Працю, реформування трудового законодавства

ВСТУП

23 червня 2022 р. Україна набула статусу кандидата на вступ до ЄС. Відповідно до Угоди про асоціацію, Україна поступово наблизитиме свої закони у сфері зайнятості та соціальної політики до європейських стандартів та практик, забезпечуючи рівні можливості та відповідаючи вимогам держав-кандидатів у ЄС, та й самому «acquis ЄС». Зокрема через це назріла необхідність реформ, особливо у сфері праці.

Законом України № 2215-IX від 21 квітня 2022 р. «Про дерадянізацію законодавства України» Кабінетові Міністрів України доручено протягом одного року розробити та внести на розгляд Верховної Ради проєкт Трудового кодексу України, що мав би замінити чинний Кодекс Законів про Працю, але наразі на сайті міністерства Економіки опубліковано проєкт саме Закону України «Про працю». Хоча у законі № 2215-IX і вказано, що нормативно-правовий акт має бути кодексом, розробники наголошують, що цей законопроект має бути прийнято у встановлений термін, а потім, шляхом кодифікації-компіляції, різні закони будуть зібрані у новий Кодекс Законів про працю, що буде відповідати всім поставленим викликам і базуватися на сформованій ідеологічній основі та соціально-економічній доктрині.

Натомість правники зазначають про загрозу декодифікації трудового законодавства. Зокрема М. Шумило зауважив, що в Україні існує понад 20 кодексів, зокрема: Повітряний, Лісовий, Водний, Земельний і навіть Кримінально-виконавчий, які людина за все життя може не взяти до рук. За його словами, сьогоднішній стан трудового законодавства зумовлений, зокрема, тим, що замість ухвалення нового трудового кодексу законодавець приймав окремі закони, як то про відпустки, колективні договори та угоди, оплату праці тощо. Така кількість нормативно-правових актів призвела до інф-

ляції законодавства у сфері праці. На жаль, декодифікація трудового права відбувається на тлі 100-річної історії його кодифікації, тим самим підривається один з основних принципів правового регулювання: доступність і зрозумілість для громадськості [1].

Правове регулювання праці - життєво необхідним для будь-якої держави та людини загалом. Майже кожен з нас хоча б раз в житті ставав найманим працівником чи роботодавцем, підпадаючи під дію трудового законодавства. П.Д. Пилипенко вважає, що трудові правовідносини – це врегульовані нормами трудового права суспільні відносини, що виникають у результаті укладення трудового договору, і саме трудовий договір є основним інститутом трудового права. Також це відносини з приводу встановлення умов праці на підприємствах, навчання й перекваліфікації за місцем роботи та відносини, пов'язані з наглядом і контролем за додержанням трудового законодавства, вирішенням трудових спорів та працевлаштуванням громадян [2].

МЕТА роботи - аналіз та порівняння Кодексу Законів про Працю та проєкту Закону України «Про Працю» в аспекті трудового договору.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Роботи вчених-юристів та правників у сфері трудового права, таких як В. Пилипенко, В. Жернаков, В. Волинець Кодекс Законів про Працю та проєкт Закону України «Про Працю».

РЕЗУЛЬТАТИ

Регулювання Кодексом Законів про Працю та законопроектом «Про Працю», зміст, форми, умови, підстави припинення та призупинення трудових договорів, аналіз діючих та запропонованих норм будуть проаналізовані у цій статті.

По-перше, у запропонованому Мінекономіки проєкті формами укладення трудового договору будуть пись-

мова та електронна, але, як зазначає сам законотворюєць, укладений в електронній формі трудовий договір із накладенням удосконаленого електронного підпису або кваліфікованого електронного підпису за допомогою технічних засобів електронних комунікацій вважається укладеним у письмовій формі [3]. У Кодексі законів про працю (КЗпП) формами є письмова та усна, але, як писав В. Волинець, усна форма трудового договору хоча і допускається законодавством про працю, але на сьогодні немає розуміння, як фіксується волевиявлення сторін: чи є подання заяви працівника про прийняття його на роботу і видання роботодавцем наказу усною формою чи це є конклudentними діями за аналогією з цивільним законодавством? [4]. Все ж таки тут КЗпП не давав чіткої відповіді.

По-друге, відповідно до ст. 21 законопроекту «Про працю», «з урахуванням особливостей організації роботи та їх змісту, трудові договори можуть бути безстроковими або строковими, про домашню роботу, учнівські, а також передбачати умови про роботу з нефіксованим робочим часом, дистанційну роботу, надомну роботу» [3], тобто законодавець вводить нові форми організації праці, що наразі хоч і існують в Україні, але не мають достатнього законодавчого регулювання, та класифікує договори за строками.

Трудовий договір, як правило, укладався безстроково, окрім передбачених у законі випадків, наприклад, у разі прийняття особи на виборну посаду або ж з працівниками патронатної служби, та такі договори не мали граничної межі, натомість, проект нового закону «Про Працю» вводить обмеження – не більше як на 5 років. Як і КЗпП, законопроект рекомендує укладати з працівниками саме безстроковий трудовий договір, та інформувати, працівників, які працюють за строковим трудовим договором, про вакансії, що відповідають їх кваліфікації та передбачають можливість укладення безстрокового трудового договору, а також забезпечити рівні можливості для працівників під час його укладення.

Розробники вводять нові норми, наприклад, якщо строковий трудовий договір укладається повторно і перерва між звільненням та прийняттям на роботу становить менше ніж 14 календарних днів, трудовий договір вважається продовженим на невизначений строк, крім випадків, зазначених в інших положеннях проекту. Також працівник, який за одним строковим трудовим договором відпрацював не менше 180 календарних днів, має право звертатися до роботодавця з вимогою укласти безстроковий договір. У проекті вказано, що за результатами розгляду вказаної вимоги керівник зобов'язаний протягом 15 календарних днів з дня звернення або укласти з ним безстроковий трудовий договір або надати йому у письмовій формі чи за допомогою визначених у трудовому договорі технічних засобів електронних комунікацій обґрунтовану відповідь про відмову у випадку незгоди укласти безстроковий трудовий договір. Працівник має право повторно звертатися з відповідною вимогою протягом усього строку дії трудового договору, але не раніше ніж через 90 календарних днів з дня отримання відповіді на попередню вимогу. Це значне покращення, адже безстроковий трудовий договір дає певну стабільність не тільки відносин у сфері праці, а й для працівника, якому

не буде потрібно шукати нову роботу.

По-третє, значних змін набули підстави та строки припинення трудового договору. Порівняно з чинним Кодексом причини розірвання трудового договору поповнилися новими положеннями та порядком припинення. Значним недоліком проекту є те, що строки припинення порівняно з чинним Кодексом стали значно меншими. Наприклад, сьогодні працівник звільняється у разі нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців поспіль внаслідок тимчасової непрацездатності, тоді як за законопроектом ця норма зменшиться до 80 робочих днів поспіль або 100 робочих днів протягом робочого року. Не варто, на наш погляд, під час найскладніших часів для нашої держави звужувати трудові права працівників.

По-четверте, проект регулює призупинення дії трудового договору. Зараз це регулюється Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. У майбутньому правники прогнозують багато судових спорів з цього приводу, оскільки це положення залишає більше запитань ніж відповідей. Відшкодування заробітної плати за час призупинення дії трудового договору, яке покладається на країну-агресора, повідомлення працівника про відновлення дії трудового договору тощо. Так, наявні, наприклад, справи №592/4480/22 Ковпаківського районного суду м. Суми від 30.09 2022 р. [5] чи справа №551/448/22 Шишацького районного суду Полтавської обл. від 05.10.2022 [6]. У першій справі позивач звернувся до суду з позовом для скасування наказу про призупинення трудового договору. Свої вимоги він мотивував тим, що перебуває у трудових відносинах з відповідачем – працює на посаді юрисконсульта та не повідомляв роботодавця про наявність будь-яких обставин, які б унеможлилювали виконання ним його обов'язків. Дослідивши у сукупності надані сторонами докази, оцінивши доводи сторін у справі, суд прийшов до висновку, що відповідачем не доведено законність та обґрунтованість оскаржуваного наказу, зокрема, що на час видання наказу існували обставини, які виключали можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, що передбачено трудовим договором, тому було вирішено задовольнити позов.

У другій справі також йдеться про визнання незаконним наказу з призупинення трудового договору Особи_1, яка працювала на посаді оператора очисних споруд ДП «Водоочистка» ТОВ «Водоторгприлад». Внаслідок збройної агресії російської федерації директором ДП було видано наказ про призупинення дії трудового договору для працівників, які не вийшли на роботу після 24 лютого 2022 р. і до завершення дії воєнного стану з переліком, серед яких зазначалася позивач, що відповідає положенням Закону 2136-ІХ. Дослідивши матеріали справи, оцінивши наявні докази, суд відмовив у задоволенні вимог Особи_1. Зараз цей закон лише набуває своєї практики в судах, тому можуть виникати певні колізії чи прогалини, натомість у ст. 34 проекту йдеться про усунення від роботи з причин, що виникли з ініціативи роботодавця, робітника або не залежать від волі сторін.

Що ж до діяльності профспілок, то їх вплив суттєво зменшено. Це виправдовується «лібералізацією»

та «осучасненням» трудового законодавства, що, на думку більшості науковців, не лише не призведе до залучення інвестицій і покращення умов праці, а навпаки, буде негативно впливати на рівень захищеності працівників. Так, І. Новак зазначає: «... досвід підказує, що і в мирний час інвесторів відлякували неврегульовані трудові відносини, такі як корупція, відсутність ефективного захисту прав власності. А здоровий глузд наголошує, що зараз, коли шукачів роботи вразі більше, ніж робочих місць, коли йдеться вже по суті про «ринок працедавця», держава мала б лишатися на боці працівника заради його ж захисту»[8].

Навіть за «примарної рівності» сторін трудових відносин, зазвичай, саме роботодавець мав «сильніше» становище, тому трудове законодавство повинно відповідати принципу рівноправності сторін трудових правовідносин, а зараз головний з його принципів хочуть замінити на бізнес-центричність, говорячи про «зменшення впливу держави в економіці» та збільшення соціальної відповідальності бізнесу чи «недоцільності» та «любюванню інтересів» зі сторони профспілок, які були та повинні залишитися захисниками працівників. Наукові експерти та провідні правники у сфері трудового права у своїх висновках також вказують, що положення законопроекту суперечать Конвенціям МОП, Директивам ЄС та на практиці призведуть до погіршення становища працівників та нав'язування їм невігідних умов трудового договору, дискримінації, ослабленню правозахисної ролі профспілок як їх законних представників.

В.В. Жернаков зазначає, що показовим у цьому сенсі є положення Декларації МОП основних принципів та прав у світі праці від 18.06.1998 р., яким регулюється: вільно вступаючи до МОП, усі її члени підтримали принципи та права, закріплені у Статуті та Філадельфійській декларації, та взяли на себе зобов'язання добиватися реалізації усіх цілей Організації. Особливу увагу він звертає на те, що Філадельфійська декларація про цілі та завдання Міжнародної організації праці від 10.05.1944 р. першим серед основних принципів закріпила принцип «праця не є товаром». Спроби ж останніх років реформувати вітчизняне законодавство про працю засновані якраз на протилежному гаслі «робоча сила є товаром». Очевидно, розробникам проєкту невідомі основоположні принципи у сфері праці, або вони свідомо їх ігнорують [8].

Науковці переконані, що результатом ухвалення зазначеного законопроекту загалом стане руйнація балансу інтересів сторін трудового договору і формалізація можливостей для абсолютного диктату роботодавця стосовно працівника.

Останні зміни в європейському законодавстві є життєво важливими й для України. Розвиток та перетворення економіки на соціально-ринкову, збільшення гарантій захисту працівника, його заробітної плати та, наприклад, досить таки гучні дискусії останніх років з приводу Директиви Європейської Комісії «Про адекватну мінімальну заробітну плату, достатню для гідного життя» чи опублікованої наприкінці 2006 р. Зеленої книги «Модернізація трудового права для вирішення проблем ХХІ сторіччя». У ній, зокрема, підкреслювалась необхідність розвитку гнучких форм трудових відносин та реформування трудового права

у такий спосіб, щоб воно сприяло економічному розвитку держави. Головний меседж документа — досягнути так званого «золотого трикутника»: більш рухомої робочої сили, гнучкої політики держави на ринку праці у поєднанні з ефективними системами соціального захисту.

У зв'язку з євроінтеграцією Україна розпочне конкуренцію з державами ЄС за трудові ресурси, адже саме вони є головним джерелом розвитку бізнесу, а внаслідок і економіки. Саме працівник є тим головним ресурсом, що своїми навичками та вміннями, своєю кваліфікацією, нерозривно пов'язаною з ідентичністю є першою і головною ланкою економіки, що має бути надійно захищена, як законодавством, так і профспілками. Дивлячись на напрямки розвитку українського законодавства порівняно з європейським, стає чітко зрозуміло, що їх вектори кардинально різні й, хоча законопроект відповідає нормам міжнародного законодавства, він є зовсім «чужим» «по духу» та ідеології.

Наприклад, у французькому кодексі про працю, працівник захищений профспілками та має гідний рівень оплати праці. Французькі стандарти трудового законодавства походять з міжнародних, національних та професійних джерел. Трудове законодавство відповідно до національного підпадає під законодавчі та регуляторні повноваження, що передбачено у Конституції Франції. Деякі з цих державних стандартів розробляються відповідно до договірної політики переговорів завдяки плідній та наполегливій праці профспілок та організацій роботодавців.

Однією з причин декодифікації трудового законодавства є саме дата прийняття чинного кодексу – 1971 р. Але, наприклад, прийнятий в 1974 р. Кодекс Законів про Працю Республіки Польща ще й досі діє в цій країні-учасниці ЄС, хоч і був прийнятий в період «радянського минулого». Згідно з даними Державної служби статистики України, у III кв. 2021 р. кількість зайнятого населення становила 16,0 млн осіб [9], але після буремних подій 2022 р. ця кількість стане ще меншою. Станом на 2021 р. за даними Інституту демографії та соціальних досліджень кількість трудових мігрантів у 2019 р. становила 2,5-3 млн [10]. Розуміючи тенденції ринку, законотворець і роботодавець мають надавати привабливі умови праці, гідну заробітну плату та зрозумілі умови під час укладення трудового договору, інакше держава втратить чималу кількість висококваліфікованих спеціалістів.

Відповідно до дослідження Gradus Research [11] 77% українців, що зараз перебувають за кордоном, планують повернутися в Україну. Причини є різними, але 30 % респондентів відповіли, що не мають оплачуваної роботи в Україні, тобто роботодавець має урегулювати трудові відносини так, щоб трудові ресурси, що повернуться, мали нові робочі місця, гідну заробітну плату, прозоре та зрозуміле регулювання праці.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що новий законопроект «Про Працю» має свої переваги та недоліки, він є більш сучасним, регулює усталені ділові практики, відповідає зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції. Та все ж таки

не цілком підтримується науковою спільнотою, оскільки запропоновані положення не враховують, а в низці випадків суперечать міжнародним договорам і угодам, Конвенціям Міжнародної організації праці, Директивам Ради ЄС.

Проект не повною мірою відповідає векторові розвитку європейського трудового права та принципам кодифікованого права, адже за наявності Гірського чи Лісового кодексу, керуватись в одній з найбільш важливих галузей права, – законом, – є знищенням більше ніж 100-річної трудової культури. Нормативно-право-

вий акт, що буде належати до сфери праці має не тільки відрізнятися формою та змістом, але й базуватись на ідеології та векторах розвитку післявоєнної держави.

Україна є кандидатом на вступ у ЄС, де головними принципами є чесність, людиноцентричність, соціальний захист та високі стандарти, що базуються на соціальному діалозі, яким наша держава та її законодавство мають відповідати. Новий Трудовий кодекс зобов'язаний бути чітким, зручним, прозорим та, й наважливіше, зрозумілим для пересічного громадянина.

Список використаних джерел

1. Начальник правового управління КЦС ВС Михайло Шумило розповів про загрозу декодіфікації трудового законодавства. *ADVOKAT POST*. URL: <https://advokatpost.com/nachalnyk-pravovoho-upravlinnia-ktss-vs-mykhajlo-shumylo-rozpoviv-pro-zahrozu-dekodyfikatsii-trudovoho-zakonodavstva>
2. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права: монографія. Львів, 1999. 214 с.
3. Проект закону України «Про Працю». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=43600842-3772-427f-a725-39e35ae3adb8&title=ProektZakonuUkrainiproPratsiu>
4. Волинець В. Усна та письмова форми трудового договору: чи є різниця? *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/usna-ta-pismova-formi-trudovogo-dogovoru-chi-e-riznicya-.html>
5. Справа № 592/4480/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106561662>
6. Справа № 551/448/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106617316>
7. Новак І. Новий закон «Про працю». Діалогу не буде? *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/novij-zakon-pro-pratsju-dialohu-ne-bude.html>
8. Жернаков В. Проблеми удосконалення законодавства з прав людини у сфері праці в умовах євроінтеграції. Тези доповідей і наукових повідомлень учасників XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 7 жовт. 2022 р.)
9. Аналітична та статистична інформація. *Державний центр зайнятості*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67>
10. Аналітична та статистична інформація. *Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи*. URL: <https://idss.org.ua/public>
11. Worldwide online and smartphone surveys. *Gradus*. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

References

1. Head of the Legal Department of the CCC of the Supreme Court Mykhailo Shumylo spoke about the threat of decodification of labor legislation. *ADVOKAT POST*. URL: <https://advokatpost.com/nachalnyk-pravovoho-upravlinnia-ktss-vs-mykhajlo-shumylo-rozpoviv-pro-zahrozu-dekodyfikatsii-trudovoho-zakonodavstva> (in Ukrainian).
2. Pylypenko, P. D. Problems of Labor Law Theory: monograph. Lviv, 1999. 214 p. (in Ukrainian)
3. Draft Law of Ukraine "On Labor". URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=43600842-3772-427f-a725-39e35ae3adb8&title=ProektZakonuUkrainiproPratsiu> (in Ukrainian)
4. Volynets V. Oral and written forms of employment contract: is there a difference? *Legal newspaper - online version*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/usna-ta-pismova-formi-trudovogo-dogovoru-chi-e-riznicya-.html> (in Ukrainian).
5. Case № 592/4480/22. Unified State Register of Court Decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106561662> (in Ukrainian).
6. Case № 551/448/22. *Unified State Register of Court Decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106617316> (in Ukrainian).
7. Novak I. New Law "On Labor". Will there be no dialogue? *Mirror Weekly*. URL: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/novij-zakon-pro-pratsju-dialohu-ne-bude.html> (in Ukrainian).
8. Zhernakov V. Problems of improving legislation on human rights in the field of labor in the context of European integration. Theses of reports and scientific reports of the participants of the XII International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, October 7, 2022) (in Ukrainian).
9. Analytical and statistical information. *State Employment Center*. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (in Ukrainian).
10. Analytical and statistical information. *Institute of Demography and Social Studies named after M.V. Ptukha*. URL: <https://idss.org.ua/public> (in Ukrainian).
11. Worldwide online and smartphone surveys. *Gradus*. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

Viktoriiа YUROVSKA

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7126-049X>

e-mail: yurovskayavictoriya@gmail.com

Alina PYVOVAR

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0832-0407>

e-mail: a.o.pyvovar@gmail.com

**COMPARISON OF THE LABOR CODE AND THE DRAFT LAW "ON LABOR":
EMPLOYMENT CONTRACT**

The paper is devoted to the coverage of current changes and de-Sovietization of legislation in the field of labor, namely: a comparison of the legislative regulation of the employment contract in accordance with the Labor Code and the draft law "On Labor" published on the website of the Ministry of Economy. The author analyzed the provisions of the legislative regulation of legal relations arising between the employee and the employer: content, forms, conditions, grounds for termination and suspension of employment contracts, and comparison of existing and proposed rules. It is emphasized that the intensive development of labor relations and European integration "require" a clear, flexible, and understandable legislative regulation of labor relations, in particular in terms of proper social protection of workers, ensuring wages and labor rights of the latter at a decent, European level, in accordance with the conventions of the International Labor Organization, and the importance of labor unions. The works of legal scholars in the field of labor law, who spoke on this topic, were used and analyzed. The experience of other European countries, their path as a candidate country, legislative regulation of the labor sphere and foreign research on the labor market, as well as statistics of domestic institutions for the period 2021-2022, were used. Attention is drawn to the importance of social dialogue between employers, employees and trade unions. The conclusion is made about the need to finalize the draft law, which should meet the latest needs of modernity, the vector of the post-war development of Ukraine, its socio-economic doctrine, legislative acts of Ukraine, Conventions of the International Labor Organization and Directives of the European Commission, and the need for a new Labor Code, not the Law of Ukraine "On Labor".

Keywords: labor relations, employment contract, draft law "On Labor", Labor Code, reform of labor legislation

Сергій Олександрович ІВАНИЦЬКИЙ

д.ю.н., доцент, професор кафедри, Національна академія внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8426-100X>

e-mail: serg.infoline@gmail.com

Демид Анатолійович МОРОЗОВ

к.ю.н., доцент кафедри, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1114-9033>

e-mail: demyd.morozov@gmail.com

Вікторія Валеріївна ІВАНИЦЬКА

к.ю.н., головний спеціаліст відділу, Головне управління кримінальної юстиції Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Міністерства юстиції України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6976-2183>

e-mail: p-victoria@ukr.net

Олександр Миколайович ПУПІНІН

старший викладач, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5690-6552>

e-mail: alex1974pan@i.ua

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ РОЗСЛІДУВАТИ ЕКОНОМІЧНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проаналізовано організаційні та процесуальні проблеми здійснення судового контролю та прокурорського нагляду за дотриманням законів в діяльності органів, уповноважених розслідувати економічні кримінальні правопорушення, в умовах воєнного стану. Досліджено новітню прокурорську та судову практику, доктринальні напрацювання науковців. Сформульовано пропозиції з удосконалення правового регулювання судового контролю та прокурорського нагляду за дотриманням законів органами, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Ключові слова: судовий контроль, прокурорський нагляд, воєнний стан, кримінальне правопорушення

ВСТУП

Повномасштабний наступ російських військ у лютому 2022 р. істотно змінив реалії життя для кожної людини в Україні та держави загалом. Не стали виключенням й органи кримінальної юстиції, що покликані забезпечити законність й невідворотність притягнення до відповідальності винних у вчиненні кримінальних правопорушень.

Основними інструментами забезпечення законності у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень традиційно розглядаються прокурорський нагляд й судовий контроль, які в умовах війни зазнали значних трансформацій. Виникли нові труднощі й проблеми організаційного та процесуального характеру, зокрема, у сфері забезпечення дотримання законності розслідування економічних кримінальних правопорушень, адже гібридна агресія росії включає не тільки військовий, але й економічний складник. Вітчизняна економіка стала одним з пріоритетних об'єктів деструктивного впливу РФ, тож ефективне розслідування кримінальних правопорушень економічної спрямованості, виявлення та арешт російських і білоруських активів є нагальними завданнями з протидії злочинним посяганням.

Відповідаючи на ці виклики, український законодавець на початку 2022 р. трансформував національну модель судового контролю та прокурорського нагляду за дотриманням законів у кримінальному провадженні й протягом всього року неодноразово вносив зміни до її процесуального механізму. Окремі аспекти реалізації цих змін стали предметом наукових розробок І.Л. Беспалько [1], І.В. Гловюк [2], А.В. Лапкіна [3], М.А. Макарова, В.В. Михайленко, Л.М. Москвич, О.З. Хотинської-Нор, С.Л. Шаренко та ін. вчених, проте з огляду на динаміку правового регулювання й недостатність уваги в науці до проблематики судового контролю та прокурорського нагляду за діяльністю органів, уповноважених розслідувати економічні кримінальні правопорушення, в умовах воєнного стану, актуальним є поглиблене теоретичне дослідження вказаних питань.

МЕТОЮ статті є науковий аналіз проблемних питань здійснення судового контролю та прокурорського нагляду за діяльністю органів, уповноважених розслідувати економічні кримінальні правопорушення, в умовах воєнного стану.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використано комплекс за-

гальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання, зокрема, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, статистичний методи тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Прийняття Закону України № 2111-IX від 3 березня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про попереднє ув'язнення" щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану» [4] ознаменувало запровадження численних новацій до чинної процедури кримінального провадження, на додаток до яких законодавець протягом року чотирнадцять разів вносив зміни до процесуального закону, одинадцять з яких стосувалися оптимізації судового контролю та прокурорського нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Аналіз законодавчих новел та практики їх застосування дозволяє виділити певні загальні тенденції й закономірності розвитку інститутів судового контролю та прокурорського нагляду, після розгляду яких ми дослідимо особливості їх функціонування щодо забезпечення законності досудового розслідування кримінальних правопорушень в сфері економіки.

По-перше, в умовах воєнного стану набула подальшого нормативного впорядкування диференційована (дуалістична) модель реалізації судового контролю та прокурорського нагляду, в межах якої паралельно співіснує загальний (стандартний, звичайний) механізм контрольно-наглядової роботи (на більшій частині території держави, де умовно безпечно) та особливий режим, що визначений Розд. IX-1 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України (у тих регіонах, де через активні бойові дії чи інші обставини відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень).

По-друге, у місцевостях, де застосовується особливий режим досудового розслідування, нормативний підхід законодавця відображає чітку тенденцію істотного перерозподілу контрольних повноважень від слідчого судді до керівника органу прокуратури (п.п. 2-3 ч. 1, ч. 2 ст. 615 КПК України). Прокурорський нагляд став основним, домінуючим механізмом забезпечення дотримання законності на цій ділянці із всеохоплюючими правовими можливостями, що покладає підвищену відповідальність на суб'єктів їх реалізації.

По-третє, змінилася роль судового контролю у районах, де відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень.

На думку І.В. Глов'юк, судовий контроль у досудовому розслідуванні у період воєнного стану має певним чином «примарний» характер через: «делегування» повноважень слідчого судді керівнику органу прокуратури; неконкретизованість наслідків повідомлення про рішення, прийняті керівником органу прокуратури, суду, визначеному у порядку, передбаченому законодавством, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення (ч. 3 ст. 615 КПК України), темпоральною колізійністю повноважень стосовно розгляду та вирішення слідчим суддею скарг (ч. 4 ст. 615 КПК України), «відстроченням»

реалізації повноважень за ст.ст. 304, 306 КПК України (п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України) [2, с. 71].

Із цим важко не погодитися, водночас хотілося б конкретизувати, що в місцевостях, де відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, судовий контроль набув рис змістовно обмеженої, хронологічно віддаленої та географічно рухомої (змінної) процедури. Про це свідчить не тільки "перекладання" основного обсягу повноважень на керівника органу прокуратури, а й недостатня правова визначеність алгоритму судового контролю за рішеннями, прийнятими прокурором на підставі ст. 615 КПК України, про які останній має невідкладно за першої можливості поінформувати суд, визначений у порядку, передбаченому законодавством (з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення), адже повідомний порядок не передбачає обов'язку та механізму реагування з боку слідчого судді. Використаний у ч.ч. 3-4 ст. 615 КПК України термін «суд, визначений в порядку, передбаченому законодавством» (йдеться про суд, визначений на підставі ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» за рішенням Вищої ради правосуддя чи розпорядженням Голови Верховного Суду) на практиці може судом, який розташований в іншій області.

Окрім того, у частині терміну вирішення судом скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України допускає, що за відсутності об'єктивної можливості виконання процесуальних дій у строк, визначений ст. 306 КПК України, розгляд такої скарги має бути проведено невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану.

Варто зазначити, що як суд, так й прокуратура та інші органи кримінального переслідування після 24 лютого 2022 р. змушені працювати на два фронти – за основною професійною спеціалізацією та на військовому рубежі, адже частина фахівців поповнила лави ЗСУ й бере збройну участь в обороні країни. Це значно збільшило робоче навантаження на тих працівників, які залишилися у системі.

Тому впровадження законодавчих новел супроводжують численні організаційні труднощі, пов'язані із забезпеченням безпеки, подоланням "кадрового голоду", обмеженням фінансуванням, евакуацією матеріалів кримінальних проваджень, недостатністю матеріально-технічних ресурсів тощо.

З метою їх усунення державою та професійним співтовариством вжито заходів з передислокації органів прокуратури, відрядження суддів, зміни (відновлення) територіальної підсудності судів, удосконалення технологій дистанційної взаємодії суб'єктів кримінального провадження тощо.

Різке збільшення кількості реєстрацій в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄДР) кримінальних правопорушень, що належать до підслідності СБУ, зумовило усвідомлення на державному рівні та у прокурорському середовищі необхідності ширшого залучення до їх розслідування підрозділів Національної поліції та Державного бюро розслідувань (ДБР).

Важливо, що як законодавцем, так й правозастосу-

вачем здійснюються узгоджені заходи з протидії агресору на всіх напрямках, зокрема на економічному фронті. Українською державою здійснюються системні кроки на усунення й мінімізації деструктивного впливу РФ на вітчизняну економіку, припинення каналів фінансування збройних сил окупаційної влади за рахунок підконтрольних їм суб'єктів господарювання на території України.

На цьому шляху органами прокуратури здійснюється нагляд у формі процесуального керівництва розслідуванням декількох сотень кримінальних проваджень, причому протидія тяжким та резонансним економічним злочинам (заввичай, це суспільно небезпечні діяння, передбачені ст.ст. 212, 191 та ін. КК України) часто здійснюється стосовно сукупності кримінальних правопорушень, до яких належать передусім злочини проти основ національної безпеки (ст.ст. 110-2, 111-2, ч. 4 ст. 111-1 тощо КК України).

У цьому контексті потребують уваги насамперед проблемні аспекти контрольно-наглядової діяльності на забезпечення законності проведення процесуальних дій, які є специфічними й часто використовуваними у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері економіки. До їх переліку, зокрема, належать питання забезпечення законності здійснення тимчасового доступу до речей та документів (зокрема тих, що містять комерційну або банківську таємницю тощо) та накладення арешту на майно, що зумовлено механізмом вчинення й документування економічних кримінальних правопорушень, слідова картина яких завжди знаходить відображення у відповідній фінансово-господарській документації, для вилучення якої проводиться тимчасовий доступ до речей та документів. З огляду на корисливу спрямованість кримінальних правопорушень економічної спрямованості й підвищену можливість відчуження (приховання) активів, важливим є своєчасне накладення на них арешту з метою збереження речових доказів та забезпечення можливості реального виконання покарання у вигляді конфіскації майна.

Передусім, звернемо увагу, що протягом 2022 р. процесуальний порядок тимчасового доступу до речей та документів зазнав трансформації, зумовивши розвиток чотирьох диференційованих процедур:

1. Тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у п.п. 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 162 КПК України (відомості, які можуть становити лікарську або банківську таємницю; інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, зокрема отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; персональні дані особи, що знаходиться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних) – здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури (на всій території України під час воєнного стану) згідно з п. 20-7 Розд. XI Перехідні положення КПК України.

2. Тимчасовий доступ до речей і документів інших видів у регіонах, де відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень – здійснюється на підставі постанови керівника відповідного органу прокуратури (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України).

3. Тимчасовий доступ до речей і документів інших видів у умовно безпечних, мирних регіонах, – здійснюється у загальному порядку на підставі ухвали слідчого судді, винесеної за результатами розгляду клопотання слідчого або прокурора.

4. Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису – це вже нова й самостійна слідча (розшукова) дія (ст. 245-1 КПК України). Наявність в цьому переліку зумовлена походженням, генезою цієї процесуальної дії, яка виокремилася з відповідного заходу забезпечення кримінального провадження, адже раніше для зняття показань технічних приладів, що мають функції фото- чи відеозапису, слідчому за погодженням із прокурором часто доводилося звертатися із клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів до слідчого судді місцевого суду. Віднедавна порядок спростився – достатньо винести постанову слідчого або прокурора, водночас в межах такого механізму можна отримати копії фото- або кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях, зокрема в автоматичному режимі за виключенням місць, що відносяться до приватних помешкань осіб.

Варто зазначити, що у прокурорсько-наглядовій практиці виникли труднощі у зв'язку з використанням у п. 20-7 Розд. XI Перехідні положення КПК України поняття «керівник прокуратури», адже в процесуальному законі такий термін відсутній, натомість в п. 9 ч. 1 ст. 3 КПК України розкривається визначення «керівника органу прокуратури» (Генеральний прокурор, керівник обласної прокуратури, керівник окружної прокуратури та їх перші заступники і заступники, які діють у межах своїх повноважень).

Від правильного з'ясування змісту й застосування цього поняття залежить можливість використання як доказів матеріалів, отриманих за допомогою тимчасового доступу до речей та документів, адже прийняття постанови неуповноваженою особою зведе нанівець можливість використання зібраної документації у доказуванні.

Річ у тім, що нерідко як у процесуальному законі (ч. 1 ст. 155, ч. 1 ст. 158, ч. 3 ст. 294, ч. 2 ст. 481 КПК України), так й на галузевому рівні у Законі України «Про прокуратуру» (ст.ст. 24, 25) термін «керівник прокуратури» (національного, обласного або окружного рівня) трактується окремо від своїх заступників та першого заступника.

Беручи до уваги, що п. 20-7 Розд. XI Перехідні положення КПК України охоплює найбільш поширені види документів, до яких здійснюється тимчасовий доступ як у прифронтовій зоні, так й на всій іншій території держави, важливо, як убачається, уніфікувати понятійний апарат цієї норми з термінологією процесуального закону, що оптимально враховує особливості регулювання таких правовідносин. Отже, п. 20-7 Розд. XI Перехідні положення КПК України після слова «керівником» пропонується доповнити словом «органу», що забезпечить необхідну правову визначеність процедури тимчасового доступу до речей та документів й полегшить практичну реалізацію згаданого припису.

З огляду на те, що у розслідуванні економічних кримінальних правопорушень в орбіту уваги проку-

рора та слідчого судді часто потрапляють майнові активи різних видів, варто зупинитися на окремих проблемах забезпечення законності накладення арешту на майно у випадку закриття кримінального провадження.

Про актуальність цього питання свідчить той факт, що лише до АРМА протягом тижня надійшло арештованого майна на близько 15 млрд грн [5]. Накладення арешту на російські активи як захід забезпечення кримінального провадження застосовано у значній кількості кримінальних проваджень, зокрема резонансних (ТОВ «Аерок», ТОВ «ІС «Либідь» («Ocean Plaza Project LTD»), Глухівський кар'єр кварцитів, ТОВ «Броккард-Україна», ТОВ «ТТБК» («ТУІ Україна») тощо).

Відомчий наказ Генерального прокурора № 309 від 30 вересня 2021 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [6] вимагає від представників наглядового відомства вживати заходів, передбачених ст.ст. 96-1, 96-2 КК України, ст.ст. 100, 170–174 КПК України, стосовно забезпечення спеціальної конфіскації, а також вирішення долі вилучених та арештованих речей і документів у разі закриття кримінального провадження.

Наказом Генерального прокурора № 10 від 26 січня 2022 р. затверджено Стандарти діяльності прокурорів у сфері захисту інвестицій у досудовому розслідуванні [7], зокрема, визначено такий стандарт, як забезпечення законності накладення арешту на майно. Одним з елементів вказаного стандарту відомчий нормотворець розглядає встановлену в ч. 2 ст. 174 КПК України вимогу, відповідно до якої прокурор одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження скасовує арешт майна, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації.

Водночас основні проблеми виникають у ситуаціях, коли питання про скасування арешту майна залишається невирішеним після винесення постанови слідчого про закриття кримінального провадження. Процесуальною ж фігурою слідчого, як відомо, охоплюються не тільки слідчі поліції, СБУ чи ДБР, але й детективи Бюро економічної безпеки та Національного антикорупційного бюро.

Річ у тім, що слідчий, на відміну від прокурора, не наділений повноваженнями скасовувати арешт майна, накладений ухвалою слідчого судді у досудовому розслідуванні. Чіткого процесуального механізму вирішення цього питання у КПК України не визначено.

Судова практика звільнення майна з-під арешту навіть на рівні Верховного Суду останніми роками розвивалася неоднозначно [8–10] – в одних випадках це питання вирішувалося за правилами цивільного судочинства, в інших – у межах кримінального провадження.

В одній з останніх постанов Велика Палата Верховного Суду була змушена відійти від свого раніше наданого висновку, сформульованого у постанові від 15 травня 2019 р. у справі N 372/2904/17-ц, звернувши увагу на те, що спір стосовно звільнення майна з-під арешту є приватноправовим, якщо арешт накладено на майно особи, яка не була учасником кримінального провадження, розпочатого за КПК України 1960 р. та завершенного (вирок, постанова про закриття провадження) у порядку, передбаченому КПК України 1960 р. або КПК України 2012 р. Залежно від суб'єктного складу учасників цього спору його слід розгля-

дати за правилами цивільного чи господарського судочинства.

Якщо арешт накладено за КПК України 2012 р. на майно особи, яка не є учасником кримінального провадження, то вирішення питання про зняття такого арешту й оскарження відповідних дій або бездіяльності слідчого у кримінальному провадженні здійснюються за правилами КПК України 2012 р. [10].

З метою забезпечення належного рівня правової визначеності як елемента принципу верховенства права уникнення неоднозначних тлумачень й повноцінної реалізації імперативів, закладених у вищезазначеній постанові Великої Палати Верховного Суду, вбачається за необхідне чітко визначити у законодавчій площині механізм розгляду в суді питання про скасування арешту майна шляхом доповнення ч. 3 ст. 174 КПК України абз. 2 такого змісту: *«Після винесення постанови слідчого про закриття кримінального провадження скасування арешту майна, накладеного відповідно до вимог цього Кодексу, здійснюється в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті»*.

Дедалі ширшого застосування у кримінальних провадженнях економічної спрямованості отримує ч. 5 ст. 616 КПК України. Вказана норма передбачає, що за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого слідчий суддя, суд має право ухвалити рішення про зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання, якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (у повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України. Очевидно, що роль судового контролю у вирішенні питання про зміну запобіжного заходу вимагає зваженого підходу й знаходження балансу інтересів кримінального провадження й підтримки обороноздатності держави.

ВИСНОВКИ

Отже, в умовах воєнного стану набула подальшого нормативного впорядкування диференційована (дуалістична) модель реалізації судового контролю та прокурорського нагляду, в межах якої паралельно співіснує загальний (стандартний, звичайний) механізм контрольно-наглядової роботи (на більшій частині території держави, де умовно безпечно) та особливий режим, що визначено Розд. IX-1 КПК України (у тих регіонах, де через активні бойові дії чи інші обставини відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень).

У місцевостях, де застосовується особливий режим досудового розслідування, нормативний підхід законодавця відображає чітку тенденцію істотного перерозподілу контрольних повноважень від слідчого судді до керівника органу прокуратури. Прокурорський нагляд став основним, домінуючим механізмом забезпечення дотримання законності на цій ділянці із всеохоплюючими правовими можливостями, що покладає підвищену відповідальність на суб'єктів їх реалізації.

З метою вдосконалення механізму судового контролю та прокурорського нагляду за діяльністю органів, уповноважених розслідувати економічні кримінальні правопорушення, доцільно п. 20-7 Розділу XI Перехідні положення КПК України після слова «керів-

ником» доповнити словом «органу», а ч. 3 ст. 174 КПК України доповнити абз. 2 такого змісту: «Після винесення постанови слідчого про закриття кримінального провадження скасування арешту майна, накла-

деного відповідно до вимог цього Кодексу, здійснюється в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті».

Список використаних джерел

1. Беспалько І.Л., Кисельова О.М. Повноваження прокурора як учасника кримінального провадження під час воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 362-365.
2. Гловюк І.В. Перспективи удосконалення судового контролю у період воєнного стану: законопроектні пропозиції. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни: матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції* (м. Львів, 9–11 червня 2022 р.) / упорядник І.Б. Газдайка-Василишин. Львів, 2022. С. 71-73.
3. Лапкін А.В. Функціонування судів та прокуратури в умовах російсько-української війни. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga: "Baltija Publishing", 2022. С. 1208-1214.
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України "Про попереднє ув'язнення" щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України № 2111-IX від 3 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text> (дата звернення: 15.12.2022).
5. За матеріалами СБУ в управління держави передано арештовані активи на близько 15 млрд грн: сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-v-upravlinnia-derzhavy-peredano-areshtovani-aktyvy-na-blyzko-15-mlrd-hrn>
6. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора № 309 від 30 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>
7. Стандарти діяльності прокурорів у сфері захисту інвестицій під час досудового розслідування: затверджено Наказом Генерального прокурора № 10 від 26 січня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010905-22#Text>
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 травня 2019 року у справі № 372/2904/17-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82096363>
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі N 2-3392/11 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81691819>
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 червня 2020 року у справі № 14-516цс19 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90458966>

References

1. Bepalko I.L., Kyselova O.M. Powers of the prosecutor as a participant in criminal proceedings during martial law in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*. 2022. № 4. pp. 362-365. (in Ukrainian).
2. Hloviuk I.V. Prospects for improving judicial control during martial law: legislative proposals. *Ukrainian criminal justice in conditions of war: materials of the VIII (XXI) Lviv Criminal Justice Forum* (Lviv, June 9–11, 2022) / compiled by I.B. Hazdaika-Vasylyshyn. Lviv, 2022. pp. 71-73. (in Ukrainian).
3. Lapkin A.V. The functioning of the courts and the prosecutor's office in the conditions of the russian-ukrainian war. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects*: Scientific monograph. Riga, 2022. pp. 1208-1214. (in Ukrainian).
4. On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Pretrial Detention" regarding additional regulation of law enforcement activities under martial law: Law of Ukraine No. 2111-IX dated March 3, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text> (in Ukrainian).
5. According to the materials of the SBU, seized assets worth about UAH 15 billion were transferred to the state administration: website of the Security Service of Ukraine. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/za-materialamy-sbu-v-upravlinnia-derzhavy-peredano-areshtovani-aktyvy-na-blyzko-15-mlrd-hrn> (in Ukrainian).
6. On the organization of activities of prosecutors in criminal proceedings: Order of the Prosecutor General No. 309 of September 30, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text> (in Ukrainian).
7. Standards of activities of prosecutors in the field of investment protection during pre-trial investigation: approved by Order of the Prosecutor General No. 10 of January 26, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010905-22#Text> (in Ukrainian).
8. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of May 15, 2019 in case No. 372/2904/17-ц. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82096363> (in Ukrainian).
9. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of April 24, 2019 in case N 2-3392/11. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/81691819> (in Ukrainian).
10. Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court of June 30, 2020 in case No. 14-516цс19 URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/90458966> (in Ukrainian).

Serhii IVANYTSKYI

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of department, National academy of internal affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8426-100X>

e-mail: serg.infoline@gmail.com

Demyd MOROZOV

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of department, Luhansk state university of internal affairs named after E.O. Didorenko

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1114-9033>

e-mail: demyd.morozov@gmail.com

Viktoriia IVANYTSKA

PhD in Legal Sciences, chief specialist of the department, Main Department of Criminal Justice of the Directorate of Justice and Criminal Justice of the Ministry of Justice of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6976-2183>

e-mail: p-victoria@ukr.net

Oleksandr PUPYNIN

senior lecturer, Luhansk state university of internal affairs named after E.O. Didorenko

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5690-6552>

e-mail: alex1974pan@i.ua

PROBLEMS OF JUDICIAL CONTROL AND PROSECUTOR'S SUPERVISION OVER THE ACTIVITIES OF BODIES AUTHORIZED TO INVESTIGATE ECONOMIC CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW

Introduction. In 2022, the Ukrainian legislator transformed the national model of judicial control and prosecutor's supervision over compliance laws in criminal proceedings and repeatedly made changes to its procedural mechanism. During the period of martial law, new problems of an organizational and procedural nature arose, in particular, in the field of ensuring compliance legality of the investigation of criminal offenses in the economic sphere. The foregoing predetermines the actuality of the study of these issues in the framework of this paper.

The purpose of the paper is a scientific analysis of the problematic issues of judicial control and prosecutor's supervision over the activities of bodies authorized to investigate economic criminal offenses under martial law.

Results. The paper drew attention to the fact that in the regions of Ukraine, where a special regime of pre-trial investigation is applied, control powers were significantly redistributed from the investigating judge to the head of the prosecutor's office. Prosecutorial supervision has become the main, dominant mechanism for ensuring compliance with the rule of law, which imposes increased responsibility on the subjects of its realization.

In the work, special attention was paid to the study of controversial issues of ensuring compliance legality of temporary access to things and documents and arrest of property, which is due to the mechanism for committing and exposing economic criminal offenses.

The latest prosecutorial and judicial practice, doctrinal works of scientists were studied, recommendations were formulated for optimizing control and supervisory activities in this area.

Conclusion. In order to improve the mechanism of judicial control and prosecutorial supervision, the necessity of supplementing paragraph 20-7 of Section XI of the Transitional Provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine after the word "head" with the word "body", as well as supplementing part three of Article 174 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine with the second paragraph of the following content, was argued: "After issuance of an investigator's decision to terminate criminal proceedings, the arrest of property imposed in accordance with the requirements of this Code is canceled in the manner prescribed by part two of this article".

Keywords: judicial control, prosecutor's supervision, martial law, criminal offense

Володимир Володимирович ГОЛОВАЧ

к.ю.н., заслужений юрист України, сертифікований аудитор, Інститут аудиту

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3669-9071>

МОДЕЛЮВАННЯ АУДИТОРОМ ПОВЕДІНКИ УПРАВЛІНСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ

Статтю присвячено проблемі моделювання аудитором поведінки управлінського персоналу що обумовлено відповідними вимогами Міжнародних стандартів аудиту. Ці стандарти вимагають оцінювання такої поведінки з позиції професійного скептицизму, визнаючи можливість викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства чи помилки незалежно від позитивної характеристики управлінського персоналу. Практична реалізація аудитором передбачає необхідність відповідного прогнозування і моделювання поведінки управлінського персоналу.

Ключові слова: моделювання, поведінка управлінського персоналу, професійний скептицизм, професійне судження аудитора

ВСТУП

Поведінка управлінського персоналу не є випадковим і штучним об'єктом пізнання аудитором. У процесі перевірки фінансової звітності аудитор повинен встановити відсутність її викривлень внаслідок таких неправомірних вчинків, як шахрайство чи помилка. Тим самим надати певну впевненість користувачам фінансової звітності в її достовірності, повноті та відповідності законодавству.

Як зазначено в Міжнародному стандарті аудиту (МСА) 200, для досягнення загальної мети аудиту з підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності, аудитор у здійсненні аудиту фінансової звітності повинен отримати обґрунтовану впевненість у тому, що фінансова звітність загалом не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки. Для отримання достатньої впевненості МСА вимагають, щоб аудитор здійснював професійне судження та зберігав професійний скептицизм до вчинків управлінського персоналу з підготовки фінансової звітності протягом планування і виконання аудиту. У зв'язку з цим аудитору необхідно здійснювати ідентифікацію й оцінювання ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства чи помилки, виходячи з розуміння суб'єкта господарювання та його середовища, включаючи внутрішній контроль суб'єкта господарювання.

Порядок дій аудитора стосовно розуміння суб'єкта господарювання та його середовища викладено у МСА 315 «Ідентифікація та оцінювання ризиків суттєвого викривлення через розуміння суб'єкта господарювання та його середовища». Таке розуміння повинно включати не формальне вивчення суб'єкта господарювання в якості юридичної особи, а виконання конкретного системно орієнтованого аналізу поведінки управлінського персоналу в їх ставленні до фінансової звітності.

МЕТА статті – дослідження процесу моделювання аудитором поведінки управлінського персоналу як гіпотетичної форми професійного судження аудитора стосовно суб'єктів господарювання в їхньому ставленні до фінансової звітності. На основі аналізу вчинків управлінського персоналу з'ясування наявності її викривлення внаслідок шахрайства чи помилки. Керуючись наведеним підходом, розробити рекомендації з нап-

рямів здійснення аудиторських процедур та отримання аудиторських доказів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ: теоретичний аналіз публікацій та нормативних актів, узагальнення і класифікація отриманих результатів, біхевіористичний підхід та соціально-психологічні оцінки поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема моделювання аудитором поведінки управлінського персоналу в окремих публікаціях не висвітлювалася. Наявна ціла низка публікацій з питань дослідження загальних проблем моделювання поведінки індивідів, зокрема суб'єктів господарювання.

У науковій літературі пропонують різні підходи до моделювання поведінки суб'єктів господарювання. Для її моделювання вважають за необхідне теорію систем, кібернетику, синергетику, спектральний аналіз тощо [1; 2]. Вони ґрунтуються, як правило, на використанні біхевіористичного підходу [3-5]. Саму модель економічної поведінки розглядають як узагальнений образ, що дає змогу уявити, відобразити і зрозуміти певні вчинки, а тим самим виконати прогнозну функцію шляхом заміни й перенесення створеного образу на об'єкт дослідження.

Моделювання поведінки широко використовується у правознавстві для визначення складу правопорушення, прогнозування окремих злочинів та злочинності [6-8]. Важливе місце у цих дослідженнях посідають проблеми мотивації злочинної поведінки, а також взаємозв'язок мотивів з потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями та зовнішнім середовищем [9]. Такі дослідження ґрунтуються на загальних теоретичних положеннях психології, соціології, економіки, кібернетики та інших наук.

За своїм змістом сучасні кримінологічні дослідження злочинної поведінки значною мірою співпадають з кримінологічною характеристикою шахрайства в МСА. Зокрема, у п. А1 МСА 240 наведено кримінологічну характеристику шахрайства, яку свого часу розроблено американським кримінологом Д. Крессі. Тому буде цілком логічно на її основі моделювати поведінку управлінського персоналу з виявлення можливих викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства.

Заслужують також на увагу і дослідження проблем економічної поведінки. У більшості наукових публікацій економічну поведінку визначають, як усвідом-

лену діяльність у сфері господарювання, яка відображає внутрішнє ставлення суб'єкта до навколишнього середовища [10-12]. Наявні також інші визначення економічної поведінки [13]. В економічній науці сформувався цілий розділ, який вивчає поведінку окремих економічних суб'єктів, що має назву економічна психологія.

Переважно у наукових працях поняття економічної поведінки базується на концепції економічної людини, яка діє раціонально і спрямовує свої вчинки на отримання максимального прибутку за мінімальних витрат, керуючись свободою вибору серед значного числа альтернатив. Концепція економічної людини значною мірою базується на принципі методологічного індивідуалізму. Сучасна методологія індивідуалізму враховує соціально-психологічні аспекти поведінки людини, мотиви її економічної діяльності та раціонально детерміновані вчинки [14].

У наведених публікаціях розглядаються загальні закономірності аналізу поведінки суб'єктів господарювання, які належить враховувати в нашому дослідженні проблеми моделювання аудитором поведінки управлінського персоналу.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Слід зазначити, що окремо взята поведінка будь-якого суб'єкта, зокрема управлінського персоналу, є складним соціально-психологічним явищем. У поведінці, як системі вчинків, реалізуються внутрішні особисті якості суб'єкта та вплив на нього оточуючого середовища. Незмінними детермінантами поведінки, спрямованої на досягнення певної мети, є інтереси, установки, ціннісні орієнтації та мотиви.

Аудит покликаний вивчати поведінку управлінського персоналу та їх вчинки не в загальних рисах, а суспільно-значимі аспекти, які характеризують їх життєву позицію, та особисте ставлення до фінансової звітності. У процесі такого вивчення аудитором необхідні загальні соціально-психологічні закономірності поведінки суб'єктів господарювання з метою визначення можливих варіантів прийняття управлінських рішень.

Важливою закономірністю будь-якої поведінки і прийняття рішень є той факт, що вони становлять результат взаємодії особистості і оточуючого середовища. Основними чинниками в оточуючому середовищі, які впливають на поведінку і прийняття рішень управлінським персоналом, є бізнес-ризик. Вони становлять основне джерело прийняття рішень управлінським персоналом із фінансової звітності, зокрема її викривлення внаслідок шахрайства чи помилки. Як зазначено у п. А39 МСА 315, розуміння бізнес-ризиків, на які наражається суб'єкт господарювання, збільшує ймовірність ідентифікації ризиків суттєвого викривлення, оскільки більшість бізнес-ризиків зрештою матимуть фінансові наслідки, а отже, вплив на фінансову звітність. Однак аудитор не несе відповідальності за ідентифікацію або оцінювання всіх бізнес-ризиків, оскільки не всі бізнес-ризикі призводять до виникнення ризиків суттєвого викривлення.

Наведені обставини вимагають від аудитора мати професійне судження стосовно змісту бізнес-ризиків. Встановлення в них детермінантів шахрайства, які спроможні спонукати конкретних суб'єктів з числа управ-

лінського персоналу до викривлення фінансової звітності.

Характерно, що МСА орієнтують аудитора на виявлення шахрайства, а не помилки. Наявність помилки встановлюється, якщо за результатами перевірки буде виявлено відсутність шахрайства. Тому МСА встановлюють відповідальність аудитора стосовно шахрайства у процесі перевірки фінансової звітності. Проблема виявлення помилок у фінансовій звітності окремо не розглядається в МСА.

РЕЗУЛЬТАТИ

У зв'язку з наведеним підходом виникає необхідність приділяти відповідну увагу бізнес-ризикам. У результаті їхнього аналізу визначити ставлення до них управлінського персоналу. На основі отриманої інформації висунути гіпотетичні припущення у вигляді версій з можливих варіантів поведінки управлінського персоналу. Сконструйований таким способом варіант поведінки матиме форму відповідної логічної моделі.

За основу побудови логічної моделі поведінки управлінського персоналу доцільно брати кримінологічну характеристику шахрайства наведену в п. А1 МСА 240. Вона рекомендована для застосування до оцінювання чинників ризику шахрайства у п. А25 МСА 240. Зазначена модель включає мотив або тиск скоєння шахрайства, усвідомлену можливість вчинення шахрайства, логічне виправдання та ставлення до шахрайства.

Початковим етапом побудови логічної моделі поведінки управлінського персоналу може бути розгляд аудитором цілей та стратегій суб'єкта господарювання і пов'язаних з ними бізнес-ризиків. Спочатку, у процесі вивчення суб'єкта господарювання належить визначити бізнес-ризикі, які за своїм змістом спроможні призвести до виникнення ризику суттєвого викривлення. Водночас умовно не брати до уваги ставлення до бізнес-ризиків управлінського персоналу. В подальшому, на основі отриманих результатів оцінити ставлення управлінського персоналу до вищеведених категорій бізнес-ризиків.

Згідно з п. 4 МСА 315 до бізнес-ризиків пропонується зараховувати ризикі, що є наслідком значущих умов, подій, обставин діяльності або бездіяльності, які можуть негативно впливати на здатність суб'єкта господарювання досягти своїх цілей та реалізувати стратегії, або встановлення не відповідних цілей і стратегій. Залежно від оцінки і прийнятого рішення управлінським персоналом і найвищим керівництвом бізнес-ризикі можуть набувати у соціальному відношенні позитивного або негативного спрямування, зокрема трансформуватися у ризикі шахрайства. Вірогідність такого трансформування переважно залежить від організації ризик-менеджменту та внутрішнього контролю на підприємстві, а також від особистого ставлення до бізнес-ризиків суб'єктів з числа управлінського персоналу.

Слід зазначити, що підприємницька діяльність в нашій державі здійснюється в умовах постсоціалістичних трансформаційних процесів. Ризик-менеджмент і внутрішній контроль знаходяться на стадії становлення, що зумовлює неадекватну ризикованість або надмірну обережність. Значна частина бізнес-ризиків

має високу напруженість, причини якої полягають у недосконалості правового регулювання відносин власності, криміналізації економіки, корупції, відсутності ефективної фінансової інфраструктури.

Вітчизняні підприємці мають справу з іншими видами бізнес-ризиків ніж підприємці в розвинутих країнах. Тому використання наведених в МСА загальних підходів до оцінювання аудитором бізнес-ризиків повинні враховувати особливості економічних і соціальних умов в Україні.

Незалежно від свого змісту будь-які бізнес-ризик не однозначно і безповоротно детермінують вчинки управлінського персоналу стосовно викривлення фінансової звітності. У багатьох випадках бізнес-ризик стимулюють управлінський персонал і найвище керівництво вдосконалювати господарську діяльність. Як зазначено у п. А44 МСА 315: *«Управлінський персонал та інші особи здійснюють оцінювання тих питань, які вони вважають важливими. Показники оцінки, внутрішні або зовнішні, створюють тиск на суб'єкт господарювання. Такий тиск, зі свого боку, може мотивувати управлінський персонал вжити заходів для покращення показників господарської діяльності або викривлення інформації у фінансовій звітності. Відповідно розуміння показників оцінки суб'єктом господарювання допомагає аудитору у розгляді того, чи може тиск у напрямі досягнення намічених завдань призвести до дій управлінського персоналу, які збільшують ризик суттєвого викривлення внаслідок шахрайства.»*

З наведеного вбачається, що розуміння аудитором оцінок бізнес-ризиків суб'єктами господарювання становить необхідну передумову моделювання їх поведінки. Водночас належить враховувати, що оточуюче середовище містить не тільки бізнес-ризик, які спроможні за певних обставин призвести до викривлень фінансової звітності. На управлінський персонал впливають і чинять тиск також ризики антикриміногенного спрямування у вигляді внутрішнього та зовнішнього контролю.

Для отримання відповіді, якою мірою той чи інший бізнес-ризик та пов'язані з ними обставини спроможні спонукати управлінський персонал вчинити викривлення фінансової звітності аудитору у своєму професійному судженні належить враховувати психологічні аспекти економічної поведінки. Вплив особистих якостей управлінського персоналу на прийняття рішень стосовно ризиків оточуючого середовища.

Якщо розглядати це питання у контексті бізнес-ризик, то можливо відмітити різні варіанти схильності індивідів до ризику. Як правило, вони приймають рішення залежно від досить складної системи взаємопов'язаних психологічних властивостей у вигляді інтелекту, мотивів, емоцій, ціннісних орієнтирів, установок тощо. У взаємодії з факторами зовнішнього середовища, зокрема бізнес-ризиками, управлінський персонал визначає персональну оцінку прийняття рішення стосовно можливих втрат та надбань. Разом взяті психологічні особливості суб'єктів з числа управлінського персоналу спроможні посилювати та привносити зміни у взаємозв'язок між причиною і наслідком.

У реальній дійсності бізнес-ризик, зокрема ті, що наведено в МСА 315, не містять невідворотної загрози спонукання управлінського персоналу до викривлення фінансової звітності. В них наявна тільки вірогідність

виступати детермінантами неправомірної поведінки управлінського персоналу. На основі зазначеної вірогідності, керуючись професійним скептицизмом, можливо тільки робити припущення з того чи іншого варіанту реагування управлінського персоналу на фактори зовнішнього середовища. Наскільки такі фактори стануть реальною причиною і призведуть до негативних наслідків залежить від конкретного суб'єкта, який має свободу вибору діяти відповідно до своїх бажань та інтересів.

Якщо бути послідовним у дослідженні механізму неправомірної поведінки управлінського персоналу, то в бізнес-ризиках, як його детермінантах, необхідно вбачати об'єктивну і суб'єктивну сторони. Об'єктивна сторона свідчить про їх існування незалежно від усвідомлення конкретними індивідами. Суб'єктивна сторона означає оцінювання ризику управлінським персоналом залежно від його психологічних якостей.

У процесі аналізу прийняття рішень управлінським персоналом розгляду підлягають не тільки спрямованість можливих дій, а також сам механізм прийняття рішення. Відповідне значення має з'ясування індивідуальної вигоди конкретного суб'єкта, причетного до реагування на відповідний бізнес-ризик і можливе викривлення фінансової звітності. Така вигода складається з двох змінних – корисності для себе і корисності для інших. Не слід також виключати суто суб'єктивне сприйняття корисності. Неможливо ігнорувати й той факт, що принцип максимізації вигоди не завжди займає домінуюче становище в діях управлінського персоналу. Їх раціональні рішення становлять лише один із можливих варіантів поведінки. В окремих випадках рішення стосовно бізнес-ризиків може ухвалюватися на підставі емоцій або звички чи навіть традицій. За таких умов вигідне рішення здійснюється з метою отримання найменших психологічних навантажень. Зокрема, з приводу наявності вимог найвищого керівництва вчиняти викривлення фінансової звітності. Натомість, чим більша суб'єктивна значущість вчинку, тим вища його раціональність. Відповідно чим важливіший для управлінського персоналу результат реагування на бізнес-ризик, тим більш ґрунтовно і виважено буде прийматися рішення та вчинятися різноманітні заходи з маскуванню викривлень фінансової звітності. Водночас слід відмітити, що спонтанні рішення з викривлення фінансової звітності становлять виняток.

Якщо комплексно розглядати процес становлення мотивації управлінського персоналу стосовно реагування на бізнес-ризик, то вона завжди має нелінійний характер. Проявом нелінійності є функція суб'єктивної корисності економічної діяльності. Вона може зростати на стадії новизни і зменшуватися на стадії комфорту, особливо відносно їх зацікавленості у прибутках своїх підприємств. В умовах підвищеної ризикової ситуації вони обирають варіанти доходу, а не мінімізації негативного впливу на підприємство. Для них витрат з пошуку помилок перевищують приріст доходу, який може бути отримано у результаті викривлень фінансової звітності. Прийняття кінцевого рішення залежатиме від наявності чи відсутності можливостей в оточуючому середовищі щодо викривлень фінансової звітності для отримання незаконного доходу.

Суттєву стримну функцію стосовно викривлень фінансової звітності в оточуючому середовищі суб'єкта господарювання відіграє внутрішній контроль. Як свідчить практичний досвід, нехтування внутрішнім контролем з боку управлінського персоналу є достатньою підставою для висунення припущення з викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства. Способи такого роду вчинків управлінського персоналу можуть мати різноманітні форми. Згідно з п. А4 МСА 240, нехтуючи заходами внутрішнього контролю, управлінський персонал схильний застосовувати такі методи:

- записувати фіктивні проводки, особливо наприкінці звітного періоду, щоб маніпулювати результатами операційної діяльності або досягти інших цілей;
- неправильно коригувати припущення та змінювати судження, застосовані для оцінки залишків рахунків;
- пропускати, передчасно або запізно визнавати у фінансовій звітності події або операції, які відбулися протягом звітного періоду;
- пропускати, незрозуміло подавати або викривлювати розкриття, які вимагаються застосованою концептуальною основою фінансового звітування, або розкриття, необхідні для досягнення неупередженого подання;
- приховувати факти, які можуть впливати на суми, відображені у фінансовій звітності;
- здійснювати складні операції, які структуровано так, щоб перекручувати інформацію про фінансовий стан або результати діяльності суб'єкта господарювання;
- змінювати записи та умови, пов'язані зі значними або незвичайними операціями.

Наведені викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства, як правило, не знаходять повноцінного відображення у бухгалтерських документах, оскільки всіляко викривляються або маскуються під правомірну діяльність або помилку. Як зазначено у п. 31 МСА 240, можливість управлінського персоналу для вчинення шахрайства унікальна через його спроможність маніпулювати бухгалтерськими записами та складати навмисно викривлену фінансову звітність, нехтуючи заходами контролю. Згідно з п. 6 МСА 240 причина полягає в тому, що шахрайство може бути пов'язане зі складними та ретельно організованими схемами, розробленими для його приховування, такими як підроблення, навмисний пропуск запису операцій або навмисне неправильне тлумачення для аудитора.

Щоб виявити і оцінити приховані та замасковані зовнішні ознаки викривлень фінансової звітності, аудитор належить на відповідному професійному рівні визначити необхідні для цього аудиторські процедури. Стосовно порядку визначення таких процедур МСА надають лише рекомендації загального порядку. Зокрема у п. А23 МСА 240 звертається увага на *«Той факт, що шахрайство, як правило, приховують, може дуже ускладнити його виявлення. Однак аудитор може ідентифікувати події чи умови, які свідчать про мотив або тиск для скоєння злочину чи надання змоги його скоєння (чинники ризику шахрайства).»*. Згідно з п. А24 МСА 240 основний висновок зводиться до того, що чинники ризику шахрайства складно класифікувати за їхньою важливістю. Відповідно до визначення, чи існує чинник ризику шахрайства та чи слід розглядати його в оцінюванні ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності внаслідок шахрайства, по-

требує застосування професійного судження.

Тому, керуючись загальними рекомендаціями МСА, розглянемо більш детально, як аудитор повинен формувати професійне судження до моделювання поведінки управлінського персоналу на підставі зовнішніх ознак викривлень фінансової звітності. Насамперед моделювання поведінки управлінського персоналу належить спрямовувати на планування аудиторських процедур.

У п. А2 МСА 300 зазначено, що планування є не окремим етапом аудиту, а швидше безперервним і повторюваним процесом, який продовжується до завершення поточного завдання з аудиту. Центральне місце у плануванні повинно відводитися аналітичним процедурам, що будуть виконуватися, як процедури оцінювання ризиків суттєвого викривлення фінансової звітності.

За своїм змістом планування полягає у прогнозуванні аудиторських процедур з перевірки фінансової звітності. Тих висновків, які аудитор визнає найбільш вразливими для викривлень, за результатами прогнозного оцінювання можливих варіантів поведінки управлінського персоналу. Сам процес прогнозування передуює плануванню і підпорядковується дотриманню аудитором принципу професійного скептицизму, який також містить прогнозну функцію стосовно загальної оцінки поведінки управлінського персоналу. Загалом процес прогнозування обумовлює необхідність здійснення аудитором функцій моделювання тих аспектів господарської діяльності і вчинків управлінського персоналу, які максимально впливають на фінансову звітність та містять можливості щодо її викривлення. У зв'язку з цим прогнозування і моделювання поведінки управлінського персоналу стосовно можливих викривлень фінансової звітності становлять невід'ємну функцію планування аудиту. Залежно від результатів моделювання у плані аудиту і визначають напрямки здійснення аудиторських процедур з метою отримання аудиторських доказів з наявності або відсутності прогнозної моделі поведінки управлінського персоналу.

Характерно, що зовнішні ознаки можливих викривлень фінансової звітності мають різну ступінь інформативності неправомірної поведінки управлінського персоналу. Менш за все відображаються у фінансовій звітності та інших документах суб'єктивні ознаки шахрайства у вигляді навмисних дій з отримання незаконної вигоди. За будь-яких обставин професійне судження аудитора до викривлення фінансової звітності повинно ґрунтуватися на аналізі об'єктивних кваліфікуючих ознак, в який саме спосіб їх вчинено. Отримання такої інформації дозволить аудиторі з'ясувати мету вчинків управлінського персоналу, а також інші ознаки їх суб'єктивних намірів.

Найбільшу інформативність з моделювання поведінки управлінського персоналу мають знання способів вчинення викривлень фінансової звітності внаслідок шахрайства. Спосіб вчинення шахрайства становить головну, якісну характеристику неправомірної поведінки управлінського персоналу. Така поведінка складається з певної системи вчинків, спрямованих на підготовку, виконання і приховування шахрайства. У конкретних вчинках управлінського персоналу проявляються їх особисті характеристики і персональне

ставлення до оточуючого середовища, зокрема внутрішнього та зовнішнього контролю.

Типові способи шахрайства наведені у пп. 2, 3 та А4 МСА 240. Аудитор також може мати додаткові знання способів шахрайства з власного досвіду та досвіду інших аудиторів. Користуючись методом аналогії та стереотипів аудитор може моделювати поведінку управлінського персоналу, і тим самим висувати версії до вразливості фінансової звітності стосовно конкретних способів шахрайства та напрямів збору аудиторських доказів.

Достатньо складним завданням є моделювання поведінки управлінського персоналу на підставі окремих зовнішніх проявів викривлень фінансової звітності у вигляді їх ризиків. Вони можуть мати місце у різних сферах діяльності суб'єктів господарювання, починаючи від галузевих і регуляторних чинників й закінчуючи конкретними бізнесовими операціями та практикою ведення обліку. Приклади таких ризиків, їх ідентифікація та оцінювання розглядаються в МСА 315 та МСА 240. Наведені МСА орієнтують на необхідність з'ясування ставлення до ризиків викривлення фінансової звітності управлінського персоналу. За умови встановлення відсутності належного реагування, спрямованого на вдосконалення господарської діяльності, аудитор необхідно виявляти можливості для викривлення фінансової звітності. У результаті їх аналізу встановлювати, якою мірою їх реально задіяно управлінським персоналом.

ВИСНОВКИ

На підставі викладеного можливо запропонувати

схему моделювання аудитором управлінського персоналу.

1. Всебічне вивчення суб'єкта господарювання на предмет виявлення неочікуваних взаємозв'язків та нестандартних ситуацій.

2. З'ясування взаємозв'язку інтересів управлінського персоналу з результатами господарської діяльності.

3. Узагальнення знань стосовно можливих способів шахрайства.

4. Розгляд способів шахрайства на фінансову звітність.

5. Прогнозування поведінки управлінського персоналу на основі знань способів шахрайства.

6. Встановлення бізнес-ризиків у діяльності господарюючого суб'єкта.

7. Оцінювання ставлення до бізнес-ризиків управлінського персоналу.

8. Аналіз ефективності внутрішнього контролю.

9. Ідентифікація у бізнес-ризиках чинників ризику шахрайства.

10. Аналіз потенційної спроможності ризиків шахрайства чинити тиск на управлінський персонал.

11. Виявлення можливостей для вчинення шахрайства.

12. З'ясування підстав для формування мотивів викривлення фінансової звітності.

13. Висунення версій до можливих варіантів поведінки управлінського персоналу та напрямів збору аудиторських доказів.

14. Планування аудиту на основі висунутих версій.

15. Здійснення аудиторських процедур з перевірки висунутих версій та уточнення плану аудиту.

Список використаних джерел

1. Карачина Н.П. Теорія поведінкових моделей пострадянського промислового підприємства: монографія. Вінниця, 2013. 170 с.
2. Удачина К.О. Моделювання економічної поведінки суб'єктів господарювання: дис.... канд. екон. наук: 08.00.11 / Полтавський ун-т економіки і торгівлі. Дніпро, 2017. 219 с.
3. Деєва Н.Є., Прокопенко М.В. Біхевіористичний підхід до бухгалтерського обліку. *Finance: Theory And Practice*. Kyiv, 2021. С. 12-13.
4. Солоненко А.А. Поведенческий бухгалтерский учет: реалии и перспективы. *Вестник А.Г.Т.У.* 2015. № 1. С. 89-99.
5. Сытникова Н.В. Биехвиористический подход к бухгалтерскому учету: зарубежный опыт. *Международный бухгалтерский учет*. 2014. № 40(238). С. 63-66.
6. Герасимов Р.Р. Моделювання при розслідуванні злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 253-257.
7. Корецький С.М. Моделювання процесу формування мотивації злочинної поведінки особи. *Юридична психологія*. 2016. № 1(18). С. 163-176.
8. Ларченко М.О. Застосування результатів кримінологічного моделювання в практиці запобігання злочинності. *Університетські наукові записки*. 2016. № 58. С. 172-181.
9. Романов Р. Апперцепція інформації в біхевіористичній теорії бухгалтерського обліку: критика сучасних підходів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 2. С. 94-101.
10. Возний К.З. Економічна поведінка людини та її ментальні мотиви. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. №5 (95). С. 3-15.
11. Полторацька О.В. Формування економічної поведінки як частина стратегічного управління промисловими підприємствами. *Ефективна економіка*. 2017. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5442>
12. Петінова О.Б. Економічна поведінка: до питання експлікації поняття. *Грані*. 2018. Т. 21. № 2. С. 60-65.
13. Кудінова А.В. Підприємницька поведінка та її модифікація в сучасних умовах: дис.... канд. екон. наук: 08.01.01 / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2006. 206 с.
14. Скотний П.В. Креативи методологічного індивідуалізму в перспективах сучасної економічної теорії. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.7. С. 109-117.

References

1. Karachyna N.P. The theory of behavioral models of the post-Soviet industrial enterprise: monograph. Vinnytsia, 2013. 170 p. (in Ukrainian).
2. Udachyna K.O. Modeling of the economic behavior of economic entities: dis... PhD in economics: 08.00.11 / Poltava University of Economics and Trade. Dnipro, 2017. 219 p. (in Ukrainian).
3. Deieva N.E., Prokopenko M.V. Behavioral approach to accounting. *Finance: Theory And Practice*. Kyiv, 2021. pp. 12-13. (in Ukrainian).

4. Solonenko A.A. Behavioral accounting: realities and prospects. *Herald of A.G.T.U.* 2015. No. 1. pp. 89-99. (in Russian).
5. Sitnikova N.V. Behavioral approach to accounting: foreign experience. *International accounting*. 2014. No. 40(238). pp. 63-66. (in Russian).
6. Herasymov R.R. Modeling in the investigation of crimes. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2010. No. 3. pp. 253-257. (in Ukrainian).
7. Koretskyi S.M. Modeling the process of forming the motivation of a person's criminal behavior. *Legal psychology*. 2016. No. 1(18). pp. 163-176. (in Ukrainian).
8. Larchenko M.O. Application of the results of criminological modeling in the practice of crime prevention. *University scientific notes*. 2016. No. 58. pp. 172-181. (in Ukrainian).
9. Romanov R. Apperception of information in the behavioral theory of accounting: criticism of modern approaches. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*. 2018. No. 2. P. 94-101.
10. Voznyi K.Z. Economic behavior of a person and his mental motives. *Actual problems of the economy*. 2009. No. 5 (95). pp. 3-15. (in Ukrainian).
11. Poltoratska O.V. Formation of economic behavior as part of strategic management of industrial enterprises. *Efficient economy*. 2017. No. 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5442> (in Ukrainian).
12. Petinova O.B. Economic behavior: to the question of the explanation of the concept. *Hrani*. 2018. Vol. 21. No. 2. pp. 60-65. (in Ukrainian).
13. Kudinova A.V. Entrepreneurial behavior and its modification in modern conditions: dis. ... PhD in economics: 08.01.01 / Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman. Kyiv, 2006. 206 p. (in Ukrainian).
14. Skotnyi P.V. Creatives of methodological individualism in the perspectives of modern economic theory. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*. 2010. Issue 20.7. pp. 109-117. (in Ukrainian).

Volodymyr HOLOVACH

PhD in Legal Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, certified auditor, Institute of Audit
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3669-9071>

MODELING THE MANAGEMENT STAFF BEHAVIOR BY AN AUDITOR

The paper considers the problem of modeling the management staff behavior by an auditor. The need to consider such a problem is due to the requirements of the International Auditing Standards (IAS) regarding the audit procedure based on a behavioral approach. This approach is aimed at learning the behavior of participants of the accounting and audit from the view of the interests and motives of the participants in the accounting.

Since the central place in the criminological characteristics of fraud is the way it is committed, IAS recommend for an auditor to assess the vulnerability of relevant aspects of financial reporting related to possible ways of its committing even at the stage of audit planning. And using the method of analogy to predict the management staff behavior, and thus to determine the audit procedures and areas of audit evidence collection.

IAS require an auditor to maintain the understanding of the entity and its environment during the audit. The point A1 of IAS 315 emphasizes that gaining the understanding of the entity and its environment is a permanent and dynamic process of gathering, updating and analyzing information during the audit. This understanding forms the system of criteria within which an auditor plans the audit and performs the professional judgment during the entire audit.

Any planning process, including audit, consists of forecasting and modeling functions. In preparing the plan's specific measures, an auditor predicts and models in his professional judgment the management staff behavior and its actions related to financial statements in the form of versions. Based on the results of inspection, an auditor makes a conclusion related to the reliability of financial reporting, its completeness and compliance with legislation.

Based on the research, in the final part of the paper the scheme for modeling the management staff behavior by an auditor is proposed.

Keywords: modeling, management staff behavior, professional skepticism, professional judgment of an auditor

Анастасія Володимирівна **КАЛЬНА**

ад'юнкт, Національна академія внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1965-6478>e-mail: mx01@ukr.net**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ**

У статті здійснено аналіз прийомів, способів дослідження адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу, виокремлення у процесі синтезу знань, суттєвих зв'язків між цим правом і суспільством, надано пояснення й узагальнення результатів емпіричного дослідження, виявлення загальних закономірностей та їх формалізація. Акцентовано увагу на тому, що з огляду на складність структури самого права, ступінь узагальнення даних про об'єкт пізнання, відмінності й різноманітність методів, їх можна поділити на: на філософські, наукові та спеціальні.

Ключові слова: методологія, виборче право, процес пізнання, ідеологія, філософські методи, загальнонаукові методи, спеціальні методи пізнання

ВСТУП

Актуальність вивчення методологічних засад дослідження адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу пов'язана з тим, що визнання та забезпечення рівних прав і свободи людей, реальної участі народу в управлінні справами держави і суспільства є великим здобутком у нашої правовій системі. Ст. 5 Конституції України закріплено принцип народовладдя: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.» [4]. Відтак, право на вільне волевиявлення є фундаментальним конституційним правом громадян України, а його захист належить до головних обов'язків держави. Різноманітні аспекти вищезазначеного права досліджувало багато теоретиків, філософів, правознавців, але всі вони акцентували увагу лише на деяких з них, використовуючи лише окремі традиційні підходи, тому й вивчення багатьох ознак, характеристик залишилося нині поза увагою. Процес пізнання кожного явища, предмета, процесу чи дійсності як основа дослідження права на вільне волевиявлення у філософсько-правовому вимірі є довготривалим та складним і вимагає розширеного концептуального підходу на підставі певної розгалуженої методології.

Вищезазначені особливості адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу спонукають до спрямування поданого у цій статті дослідження та пошук тих об'єктивних і суб'єктивних складників, які впливають на реалізацію, забезпечення та розкриття самої цінності цього права. Цієї мети можна досягти шляхом розв'язання таких завдань: 1) виявлення джерел методологічних підходів до розв'язання питання становлення, функціонування та розвитку адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу; 2) окреслення характерних рис права на підставі поєднання полісемантичності методів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічна основа статті включає в себе загальнонаукові методи, які застосовують у переважній більшості наук: антропологічний, аксіологічний, істо-

ричний, системний, структурно-функціональний, синергетичний, герменевтичний, біхевіористичний, інструментальний, моделювання, статистичний. Також застосовано спеціальні методи, які мають поширення для окремих наук або сфер практичної діяльності: соціологічний, порівняльно-правовий і догматичний. Сукупність застосованих методів і наведених припущень надають змогу побудувати таку модель: виборчий процес є цілісною, самоорганізованою системою, яка забезпечує певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних органів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Наукове дослідження філософсько-правового виміру адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу є фундаментальним, оскільки дає змогу одержати нові знання про загальні закономірності виникнення, розвитку, функціонування та взаємозв'язку між суспільством та державою. Найбільш важливими етапами у застосуванні методології є виявлення об'єкта й предмета дослідження, постановка наукового завдання або проблеми, визначення методу або побудови теорії вирішення наукової проблеми, яку розглядають, перевірка достовірності одержаних висновків, оцінювання вагомості обґрунтованих рекомендацій [1].

Основними функціями методології у дослідженні філософсько-правового виміру адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу є:

- визначення способів отримання наукових знань стосовно понять «вибори», «виборче право», «виборчий процес», «вільне волевиявлення»;
- визначення певного шляху, на якому може бути досягнута науково-дослідна мета: філософсько-правове дослідження адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу у процесі розвитку суспільства;
- забезпечення всебічності отримання інформації стосовно розгляду зазначених вище правовідносин;
- уточнення, збагачення, систематизація термінів і понять, характерних аналізованих сфері в науці;
- створення системи наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних фактах стосовно сучасного стану розвитку виборчого права та логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання.

Особливість наукової діяльності у дослідженні будь-якого явища, процесу правової дійсності полягає у визначенні відповідних методів. Метод у найзагальнішому значенні – це певний спосіб дослідження будь-якої проблеми чи завдання, тобто метод являє собою систему правил, принципів і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення або практичної перетворювальної діяльності людини.

Варто звернути увагу на науковий метод – це сукупність методів встановлення параметрів, система регулятивних принципів і прийомів, за допомогою яких досягається об'єктивне пізнання дійсності, генерується нове знання. Важливою стороною наукового методу, його невід'ємною частиною для будь-якої науки, є вимога об'єктивності, що виключає суб'єктивне тлумачення результатів та критичне оцінювання ступеня адекватності (валідності) результатів відносно перевіреної теорії [14]. Характерні ознаки наукового методу: завжди усвідомлений, доведений, публічний та стійкий. Усвідомленість методу – це знання про його інструменти та отримані результати. Доведеність – результативність й ефективність методу перевірена та визнана. Публічність означає залучення методу до контексту наукової культури, коли будь-який дослідник має змогу його опанувати. Повторюваність (стійкість) – здатність методу давати очікувані результати за його повторного застосування або використання для однотипних проблем і предметів [11].

Філософія права, використовуючи узагальнені методи пізнання, певним способом відкриває нові ідеологічні виміри загальних понять, надаючи їм філософсько-правової інтерпретації. Науковий метод багато в чому обумовлений предметом дослідження. Специфіка методів науки так чи інакше визначається змістом предмета, тому метод як спосіб дослідження не може залишатися незмінним на різних етапах пізнавальної діяльності, завжди однаковим у відношеннях і проявах, а змінюється разом з предметом, на який спрямований. Має значення також і той факт, що метод значною мірою формується щоразу по-новому, зважаючи на характеристики самого предмета [13].

Опановування методом завжди дає знання про спосіб та послідовності здійснення тих чи інших дій у розв'язанні поставлених завдань. З огляду на відмінності й різноманіття методів вони можуть бути розділені на кілька основних груп: загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні методи.

Філософські методи, які мають доволі широкую сферу застосування. До них традиційно належать діалектичний, метафізичний, феноменологічний герменевтичний та інші філософські методи. У використанні діалектичного методу предмет дослідження розглядається критично, гнучко, дуже послідовно. Тобто у такому дослідженні увага звертається на всі зміни, що відбуваються, значна увага приділяється питанню розвитку. Діалектичний метод сприяє характеристиці загальних закономірностей виникнення, становлення та розвитку виборчої системи та процесу у державі. Метод філософії, що є прямою протилежністю діалектики, називається метафізикою.

В ньому об'єкти розглядаються: статично – тобто зміни, а також розвиток не визначають особливу роль

у виконанні дослідження; відособлено, незалежно від інших речей і явищ; однозначно – тобто у пошуку абсолютної істини увага суперечностям не приділяється. Метафізичний метод дав змогу виокремити та констатувати наявність і самодостатність серед інших політико-правових явищ такого феномену, як виборче право. Феноменологічний метод – це своєрідна спроба розглянути право через індивідуальне буття та сутність, яка тісно пов'язана з духовним світом людини, її правосвідомістю. Цей метод побудований на таких принципах: відмова від переконань та передумов, які не були повністю досліджені, неперевірені часом; очевидність та відкритість новому досвіду – все потрібно приймати й описувати таким, яким воно є насправді, та тільки в тих рамках, в яких воно розкривається; інтернаціональність [2].

Основні методи філософії завершуються герменевтикою. Цей метод заснований на правильному прочитанні, а також тлумаченні змісту текстів. Герменевтика є наукою про розуміння. Широке поширення метод отримав у західній філософії. Усі філософські методи дослідження мають два аспекти: пізнавальний і практичний, які можуть бути корисними у прогнозуванні того, як складеться ситуація, та розумінні того, як створити умови, необхідні для реалізації права, котре ми розглядаємо.

Загальнонаукові методи використовуються у переважній більшості наук, але лише на певних етапах процесу пізнання. Наприклад, індукція – на емпіричному, а дедукція – на теоретичному рівні пізнання, аналіз застосовують на початковій стадії дослідження, а синтез – лише на завершальній. Як правило, загальнонаукові методи виявляються через вимоги всезагальних методів. Зазначені методи можна застосовувати у виокремленні критеріїв конституційно-правового конструювання виборчої системи та процесу, оцінки ефективності впливу виборчого законодавства на суспільні відносини, критеріїв справедливої територіальної організації виборів. Спеціальні методи мають поширення в окремих науках або сферах практичної діяльності.

Близькою до методу за своїм значенням є категорія “методика”. Методика – це сукупність, послідовність, порядок використання різних прийомів та методів у дослідженні. Це своєрідний тактичний план, що визначає спосіб і послідовність рішення конкретного наукового чи практичного завдання. Вибір відповідної методики є важливою умовою успіху будь-якого дослідження. Певна система методів та форм, способів і видів пізнання становить наукову методологію. Під методологією розуміють вчення, науку про методи наукового пізнання і перетворення дійсності. Водночас це й сукупність загальних і насамперед світоглядних принципів, які використовуються для вирішення наукових та практичних завдань. Якщо методика являє собою своєрідний тактичний план вирішення конкретного завдання, то методологія розробляє стратегію пізнавальної і практичної діяльності.

Наша методика дослідження складатиметься з таких філософських та загальнологічних методів та принципів, як метод діалектики, дедукції, аналізу та синтезу, абстрагування, систематизації та узагальнення, системний метод, герменевтичний метод, термінологічний принцип порівняння, аксіологічний, гіпотетич-

ний метод, метод аналізу та синтезу, абстрагування, системний метод, історичний та логічний методи, принцип загального зв'язку та взаємозалежності. Визначаючи стратегію юриспруденції з використанням філософсько-світоглядних підходів, П.М. Рабінович наполягає на залученні трьох загальнометодологічних постулатів: по-перше, об'єктивної зумовленості обраних методів дослідження його предметом; по-друге, необхідності встановлення єдиної істини, що перевіряється об'єктивним критерієм; по-третє, евристичними можливостями використовуваних підходів і методів [12].

Загальнонаукова методологія забезпечить наукове дослідження права цілісністю дослідження, коли кожна його частина може бути розкрита й пояснена лише через розгляд усього цілого, а ціле може існувати лише на ґрунті своїх складників, не допускаючи їх вилучення або надлишку. Гносеологічною основою узагальнення є широко вживані категорії загального та одиничного. Загальне є філософською категорією, що відтворює подібні, повторювані риси та ознаки, що належать кільком одиничним явищам чи всім предметам цього класу, роду, виду, а одиничне виражає специфіку, своєрідність саме такого явища (чи групи явищ однакової якості), його відмінність від інших. Узагальнення ніколи не може бути нескінченним. Його межею є філософські категорії, що не мають родового поняття, і тому узагальнювати їх не можна [9].

Діалектика є методом пізнання природи, суспільства та мислення, сутність якої розглядається в єдності з логікою та теорією пізнання, встановлюючи тим самим фундаментальний науковий принцип дослідження багатопланової та суперечливої дійсності в усіх її проявах. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваними явищами, предметами, процесами, етапи диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю та явищем, цілим і частиною, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності, суб'єктивні елементи у підходах до вивчення чогось тощо. Досвід і факти є джерелом, ядром, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має велику пояснювальну силу. Однак вона не підмінює конкретно наукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності та несуперечливості в методології [3].

На думку академіка М. Костицького, категорії діалектики є універсальними логічними формами мислення, в яких відтворені ті загальні властивості, відношення та зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій, як констатує правник, пізнання дійсності було б неможливим [7]. Філософські та методологічні проблеми виборчого права тісно пов'язані із політичними, економічними, соціальними, ідеологічними, національними та історичними подіями й факторами; його слід вивчати у тісному зв'язку з іншими особистими правами людини та практикою їх реалізації, воно безперечно тісно пов'язане із державою та рівнем її демократичності як засобом гарантування цього права. Також ми переконалися, що необхідно враховувати не лише взаємодію всіх його скла-

дових елементів, а й взаємозв'язок з рівнем суспільної свідомості, реаліями політики, станом економіки та іншими сферами суспільного життя. Вказане право має бути розглянуто в динаміці, починаючи від найпростіших його проявів до цілісного становлення.

Одним із застосовуваних методів є метод дедукції – спосіб дослідження, за якого окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів). Об'єктивною основою дедукції є те, що кожний предмет або явище сполучають у собі єдність загального та одиничного, і це дає змогу пізнавати одиничне, враховуючи знання про загальне [8].

Герменевтичний метод як метод пізнання права можна назвати невід'ємною частиною юридичних досліджень, оскільки наука про право є передусім «розуміюча» або «тлумачна» дисципліна. На думку сучасних дослідників, знання про право глибоко герменевтичне за своєю суттю, оскільки воно невіддільне від тлумачення різних форм і джерел права – як історичних правових документів, так і діючих правових актів. Цей метод акцентує увагу на праві як на причинно-наслідковій обумовленості, що виростає із визначеної наукової традиції, повсякденного досвіду, розуміння права, виховання, спілкування, культури тощо. Застосування у процесі дослідження вказаного методу, який є порівняно новим у системі методології, дає змогу визначити найважливіші характеристики права на вільне волевиявлення, а саме його історичність, цілісність, зв'язок іншими правами людини. Зазначений метод ґрунтується на усвідомленні, виокремленні сутнісного з окремого факту. Використовуючи герменевтичний метод, можемо відмітити, що право вільно обирати і бути обраними до органів державної влади є доволі важливим елементом правової реальності, воно має нормативну форму вияву, має значення для нормотворчої діяльності держави, для державного управління.

Використання методу порівняння дає змогу визначити подібні та відмінні риси аналізованого нами права в різні історичні періоди становлення виборчого права. Так, варто пам'ятати, що, застосовуючи цей метод, маємо порівнювати такі об'єкти та явища, які мають спільні істотні ознаки, до яких належать: загальне розуміння філософами, мислителями, істориками права на вільне волевиявлення крізь призму людських цінностей різних історичних періодів; наявність та рівень правового закріплення зазначеного вище права в законодавстві країни; чинники, що перешкоджали нормальній реалізації вказаного права конкретну історичну епоху. Досліджувана сфера адміністративно-деліктних правовідносин є досить складною за своєю сутністю, оскільки на її зародження, становлення та розвиток впливає багато об'єктивних та суб'єктивних факторів. По-перше, слід розглянути кожну складову частину аналізованого нами поняття окремо. По-друге, виокремити ознаки, за якими можна їх порівняти. По-третє, порівняти кожен складник за всіма ознаками. По-четверте, визначити спільне. По-п'яте, визначити відмінності [5].

Аксіологічний метод використано для проникнення у сутність таких політико-правових цінностей як справедливість, рівність, свобода тощо, які мають значення для дослідження конституційно-правової природи конс-

труювання виборчої системи та процесу і ціннісної позиції суб'єкта виборчого права.

Також застосовано історичний метод, який також став основним у характеристиці реформування виборчого законодавства, дав змогу дослідити розвиток виборчого права у хронологічній послідовності, щоб розкрити внутрішні та зовнішні характерні ознаки, закономірності та суперечності. У використанні історичного методу за мету береться розкриття фундаментальних знань про право на всіх етапах розвитку людського суспільства. Особливу увагу спрямовано на вивчення історичних подій, досвіду з часу їх виникнення, функціонування та розвитку, адже для розуміння природи будь-якого правового явища та філософсько-правового його тлумачення потрібно з'ясувати історичні його аспекти.

Логічний метод, застосований поряд з історичним, показує нам об'єктивні закономірності виникнення, функціонування та розвитку адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу. Цей метод підкреслює, що право на вільне волевиявлення – це результат відповідного історичного процесу, в межах якого утворилися відповідні умови його існування.

Системний метод має два аспекти – пізнавальний (описовий) та конструктивний (використовується для утворення систем). Ядром системного методу є функціонально-структурний аналіз, який складається з чотирьох етапів: формулювання завдання з визначенням об'єкта, мети та завдання дослідження; окреслення меж системи, що вивчається, визначення її структури; створення математичної моделі досліджуваної системи; аналіз отриманої математичної моделі [1]. Інструментарій системного методу застосовано до пізнання виборчої системи як цілісної сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, функціонального призначення кожного елемента, до аналізу взаємодії виборчої системи з політичною, партійною системами.

Використовуючи метод моделювання можливо дослідити адміністративно-деліктні правовідносини у сфері виборчого процесу, продукувати варіанти відповідних управлінських рішень. Моделювання ґрунтується на заміщенні реальних об'єктів їх умовними зразками, аналогами. Таким методом описуються структура об'єкта (статична модель), процес його функціонування і розвитку (динамічна модель). У моделі відтворюються властивості, зв'язки, тенденції досліджуваних систем і процесів, що дає змогу оцінити їх стан, зробити прогноз, прийняти обґрунтоване рішення. Важливе практично-перетворювальне значення має метод моделювання стосовно побудови моделей оптимальної та ефективної виборчої системи, моделювання результатів вітчизняних виборів з використанням різних технологій встановлення результату. Він дав змогу розкрити закономірності розвитку адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу.

Одним із найбільш важливих наукових засобів вивчення правових явищ є порівняльно-правовий метод або метод компаративістики. Порівнювати, за

визначенням В.І. Даля, означає «звірити, прикласти або уподібнити, застосувати, прикинути, зіставити, показати схожість і відмінність» [6]. Цей метод вивчає правові системи різних держав шляхом зіставлення однойменних правових норм, інститутів, принципів тощо та практики їх застосування [10]. Порівняльно-правовий метод дає змогу здійснити аналіз досвіду Швейцарії, Німеччини та російської федерації в інституційній організації процесу оцінювання ефективності впливу законодавства, який може бути корисним для України, а також досвід зарубіжних країн в організації виборів (Польща, Угорщина, Швейцарія, Ірландія, Німеччина, Албанія, Мальта тощо).

Через застосування термінологічного принципу порівняння здійснено аналіз виборчого права, який розпочинається з визначення дефініції, а потім вивчаються структура, технологія реалізації як більш складні характеристики.

Усі аналізовані нами методи не існують ізольовано один від одного, оскільки кожен з них поглиблює певний аспект філософсько-правових знань про досліджуване нами право, а в сукупності ж вони розкривають його повністю.

ВИСНОВКИ

Виборче право є соціальним феноменом, інститутом, сутність якого полягає в праві громадян України вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Застосування вищеперерахованих методів дасть змогу розглянути адміністративно-деліктні правовідносини у сфері виборчого процесу як елемент функціонування суспільства, де завданням держави є забезпечення, сприяння всім громадянам у реалізації виборчого права.

На підставі застосування всіх вказаних методів дослідження можна констатувати, що: по-перше, адміністративно-деліктні правовідносини у сфері виборчого процесу є доволі складним, багатоаспектним з філософсько-правового погляду явищем, вивчення якого потребує комплексної методологічної основи; по-друге, методологічні підходи дають змогу визначити досліджувані правовідносини як цілісний феномен правової дійсності, що залежить від рівня демократизму в державі та ступеня розвитку громадянського суспільства, має ціннісне значення; по-третє, дослідження адміністративно-деліктних правовідносин у сфері виборчого процесу у процесі філософсько-правового аналізу викликає необхідність застосування: філософських методів, які характеризують їх самостійний характер, динамізм розвитку; загальнонаукових, котрі акцентують увагу на характері та особливостях зазначених правовідносин; спеціальні методи, що визначають адміністративно-деліктні правовідносини у сфері виборчого процесу як системне, структуроване явище, котре має свій зміст, форму, побудову й певним способом вдосконалюється відповідно до потреб та інтересів суспільства і держави.

Список використаних джерел

1. Антонюк В.С., Полонський Л.Г., Аверченков В.І., Малахов Ю.А. Методологія наукових досліджень. Київ, 2015. 276 с.

2. Атаманчукова А.В., Жаргалон Л.О. Феноменологический метод исследования. URL: <https://www.docplayer.ru/47637297-Fenomenologicheskii-metod-issledovaniya-atomanchukova-a-v-zhargalon-l-o.html>
3. Чміленко Ф.О., Жук Л.П. Методологія та організація наукових досліджень. Дніпро, 2014. 48 с.
4. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року. Дата оновлення: 21.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
5. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень. Харків, 2009. 142 с.
6. Иванников И.А. Сравнительный метод в правоведении: история и современность. *История государства и права*. 2013. № 9. С. 35-38.
7. Костицкий М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3-17.
8. Костицкий М.В. Діалектичний метод в юриспруденції. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків, 2017. Т.2: Філософія права. С. 216-221.
9. Краус Н.М. Методологія та організація наукових досліджень. Полтава, 2012. 184 с.
10. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Ю.С. Шемшученко та ін. Київ, 1998-2004. Т. 4: Н-П. 720 с.
11. Павлов А.В. Логика и методология науки: современное гуманитарное познание и его перспективы. Москва, 2010. 344 с.
12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Київ, 2001. 176 с.
13. Штанько В.И. Философия и методология науки. Харьков: ХНУРЭ, 2002. 292 с.
14. Зеленкова А.И. Философия и методология науки. Минск, 2007. 384 с.

References

1. Antoniuk V.S., Polonskyi L.H., Averchenkov V.I., Malakhov Yu.A. Research methodology. Kyiv, 2015. 276 p. (in Ukrainian).
2. Atamanchukova A.V., Zargalon L.O. Phenomenological research method. URL: <https://www.docplayer.ru/47637297-Fenomenologicheskii-metod-issledovaniya-atomanchukova-a-v-zhargalon-l-o.html> (in Russian).
3. Chmylenko F.O., Zhuk L.P. Methodology and organization of scientific research. Dnipro, 2014. 48 p. (in Ukrainian).
4. The Constitution of Ukraine, adopted on June 28, 1996. Update date: 12/21/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (in Ukrainian).
5. Hrabchenko A.I., Fedorovich V.O., Harashchenko Ya.M. Methods of scientific research. Kharkiv, 2009. 142 p. (in Ukrainian).
6. Ivannikov I.A. Comparative method in jurisprudence: history and modernity. *History of the state and law*. 2013. № 9. pp. 35-38 (in Russian).
7. Kostytskyi M.V. On dialectics as a methodology of legal science. *Philosophical and methodological problems of law*. 2012. № 1. pp. 3-17 (in Ukrainian).
8. Kostytskyi M.V. Dialectical method in jurisprudence. *Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 vol.* Kharkiv, 2017. Vol. 2: Philosophy of law. pp. 216-221 (in Ukrainian).
9. Kraus N.M. Methodology and organization of scientific research. Poltava, 2012. 184 p. (in Ukrainian).
10. Legal encyclopedia: in 6 vol. / Yu.S. Shemshuchenko et al. Kyiv, 1998-2004. Vol. 4. 720 p. (in Ukrainian).
11. Pavlov A.V. Logic and methodology of science: modern humanitarian knowledge and its prospects. Moscow, 2010. 344 p. (in Russian).
12. Rabinovich, P.M. Fundamentals of the general theory of law and state. Kyiv, 2001. 176 p. (in Ukrainian).
13. Shtanko V.I. Philosophy and Methodology of Science. Kharkov, 2002. 292 p. (in Russian).
14. Zelenkova A.I. Philosophy and Methodology of Science. Minsk, 2007. 384 p. (in Russian).

Anastasiia KALNA

postgraduate student, National Academy of Internal Affairs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1965-6478>

e-mail: mx01@ukr.net

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE STUDY OF ADMINISTRATIVE-DELICT LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF THE ELECTION PROCESS

Introduction. Attention is focused on the fact that, given the complexity of the structure of law itself, the degree of generalization of data about the object of knowledge, the differences and variety of methods, they can be divided into: philosophical, the scope of which is quite wide. It is dialectical, metaphysical, logical. The methodological base includes general scientific methods that are used in the vast majority of sciences: anthropological, axiological, historical, systemic, structural-functional, synergistic, hermeneutic, behavioristic, instrumental, modeling, cybernetic, mathematical, statistical. Special methods are also used, which are widespread for certain sciences or spheres of practical activity: socio-engineering, sociological, comparative legal and dogmatic. The set of applied methods and given assumptions make it possible to build such a model: the electoral process is a complete, self-organized system that ensures a certain type of organization of power, the participation of society in the formation of state bodies.

The purpose of the paper is to analyze techniques, ways of studying administrative-delict legal relations in the field of the election process, to highlight in the process of synthesis of knowledge, essential connections between this law and society, to explain and generalize the results of empirical research, to identify general patterns and their formalization.

Results. The electoral process is one of the central and key elements of electoral law. The format of elections, their outcome, as well as the future policy of the state depends on it. The electoral process is an indispensable element of modern civilization, an element of any democracy, which cannot exist at all without authorized representation, which ensures the real participation of the population in managing the affairs of society and the state. The scientific novelty is that the application of the methods listed above will make it possible to highlight controversial issues of legal reality from a philosophical and legal standpoint, namely to consider the election process as an integral element of the functioning of society, accordingly, the task of the state is to ensure and promote the right to vote for all citizens.

Conclusions. All the analyzed methods do not exist in isolation from each other, as each of them deepens a certain aspect of philosophical and legal knowledge in the study of administrative-tort law relations in the field of the election process, while in aggregate they will reveal the specified issue in its entirety.

Keywords: methodology, right to vote; process of cognition, ideology, philosophical methods, general scientific methods, special methods of cognition

Антон Юрійович СОБЧУК

аспірант, Київський університет права НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7857-1418>

ПРАВО НА ЗАХИСТ У ПРАКТИЦІ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ ТА МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ УСТАНОВ, ЮРИСДИКЦІЯ ЯКИХ ВИЗНАНА УКРАЇНОЮ

Зазначено, що для встановлення змісту права на захист необхідно дослідити інтерпретацію права на захист у практиці національних судів. Визначено перелік основних обставин, які розглядалися ЄСПЛ в рішеннях проти України у контексті порушення права на захист. Наголошено на невичерпності обставин, які можуть становити порушення права на захист, які є результатом судового розсуду; судовий розсуд стосується повноважень судді приймати рішення на основі своєї індивідуальної оцінки, керуючись принципами справедливості та закону. Визначено, що наслідки судового розсуду визначаються його відповідністю вимогам закону, мотивованості, справедливості та об'єктивності.

Ключові слова: право на захист, практика національних судів, міжнародні судові установи, юрисдикція, правосуддя, судовий розсуд, рішення ЄСПЛ

ВСТУП

Порушення права на захист неодноразово стало предметом досліджень науковців. Водночас це не виключає доцільності подальших наукових досліджень у цій сфері передусім з огляду на дискусійність окремих положень. Крім цього, необхідно взяти до уваги недостатність наукового розроблення окремих питань, зокрема співвідношення кримінально-правового та кримінального процесуального розуміння права на захист та їх розмежування для встановлення ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 374 КК, зарубіжного досвіду правових наслідків порушення права на захист, особливостей суб'єктивних ознак кримінального правопорушення порушення права на захист. Враховуючи викладене, ці питання потребують додаткової уваги.

З огляду на викладене **МЕТА** статті – визначення основних обставин, які розглядалися Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ) в рішеннях проти України у контексті порушення права на захист.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті використано такі методи, як аналіз та синтез, порівняння, пояснення, формулювання логічного висновку, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Забезпечення права на захист регламентовано нормами національного процесуального права. Проте доцільно погодитись з думкою О. Петришина про те, що «Текст формальних джерел права не може претендувати на абсолютну вичерпність правового регулювання: можуть виникати ситуації, які не охоплюються дією чинних правових приписів, але потребують правового регулювання, адже формалізоване право завжди має залишати відповідний автономний простір, сферу свободи, в якій учасники відносин можуть самостійно визначити моделі своєї поведінки, але при виникненні спірної ситуації саме суд має виз-

начити конкретне правило, на підставі якого вирішуватиметься спір» [1]. Оскільки саме практика судів втілює в життя положення законодавства, то на нашу думку, для встановлення змісту права на захист необхідно дослідити інтерпретацію права на захист у практиці національних судів. Крім цього, відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди застосовують у розгляді справ Конвенцію з прав людини та практику ЄСПЛ як джерело права, що зумовлює потребу у дослідженні положень про порушення права на захист у практиці ЄСПЛ.

За результатами вивчення рішень національних судів – постанов Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду (ККС ВС) встановлено, що ККС ВС надав оцінку як порушенню права на захист у таких випадках:

1) проведення слідчої дії (огляду місця події, пред'явлення для впізнання) за участю неповнолітнього без залучення його законного представника або захисника [2, 3];

2) розгляд справи в апеляційному порядку за відсутності засудженого, який на час скоєння злочину був неповнолітньою особою, та його захисника [4, 5];

3) незабезпечення участі захисника на всіх стадіях судового провадження стосовно особи, засудженої за вчинення особливо тяжких злочинів, зокрема під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами [6];

4) розгляд в апеляційному суді апеляційної скарги прокурора, в якій ставиться питання про погіршення становища засудженого, за відсутності останнього, або за відсутності підсудного, який перебуває під вартою, також його захисника, який раніше не брав участі в цьому кримінальному провадженні [7-9];

5) судовий розгляд у апеляційному суді розпочато без з'ясування, чи належно повідомлені про дату і час розгляду провадження засуджений та його захисник, проведення судового засідання в суді апеляційної інс-

танції без участі захисника, якого не було належно повідомлено про засідання, зокрема у тих випадках, коли суд необґрунтовано залишає без уваги клопотання сторони захисту про відкладення судового засідання [10-14];

6) проведення судового засідання в суді першої або апеляційної інстанції за участі особи, яка внаслідок психічних вад не здатна повною мірою реалізувати свої права, за відсутності захисника, або відсутності перевірки необхідності забезпечення обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні стосовно осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад нездатні повною мірою реалізувати свої права [15-17];

7) перевірка в суді питання з вручення обвинуваченому пам'ятки про його права та обов'язки, однак нез'ясування, чи є зрозумілими йому його права та обов'язки і, у разі необхідності, нероз'яснення їх [18, 19];

8) залишення апеляційним судом поза увагою того факту, що адвокат всупереч вимогам закону зайняв у справі позицію, яка погіршує становище підзахисного, всупереч його волі або не підтримав у справі позиції підзахисного з метою покращення його становища [20-23];

9) обмеження засудженого у можливості реалізувати свободу на вільний вибір захисника своїх прав в апеляційному перегляді, що виявилось у не належному реагуванні в суді апеляційної інстанції на прояви суперечок між обвинуваченим та його захисником, або нез'ясування думки засудженого щодо реалізації його права на захист за участю конкретного захисника [24-26];

10) проведення оперативно-розшукового заходу, який має ознаки допиту, під час якого не повідомлено обвинувачених про їх процесуальний статус та не роз'яснено їх права [27];

11) використання у кримінальному провадженні як доказів зізнавальних показань обвинувачених, які надано у порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення, за відсутності доступу до захисника [28];

12) позбавлення обвинуваченого можливості одержувати допомогу перекладача, спілкуватися в суді рідною мовою, отримувати копії судових рішень у перекладі рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє [29, 30];

13) порушення вимог п. 2 ч. 1 ст. 50 Кримінально процесуального кодексу (КПК) стосовно того, що повноваження захисника мають вважатися підтвердженими, якщо на додаток до документа, передбаченого п. 1 (свідectво про право на зайняття адвокатською діяльністю), захисник надав хоча б один з документів, передбачених п. 2 ч. 1 цієї статті (ордер або договір із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги) [31, 32];

14) відсутність захисників у проведенні впізнання обвинувачених свідками за фотографіями за відсутності доказів їх повідомлення захисників про час та місце проведення цієї слідчої дії становить порушення права на захист, що має наслідком недопустимість як доказу протоколу вказаної слідчої дії [33].

На підставі викладеного порушення права на захист у практиці національних судів можна охарактеризувати так.

Передусім слід наголосити на невичерпності об-

ставин, які можуть становити порушення права на захист, які є результатом судового розсуду. Судовий розсуд стосується повноважень судді приймати рішення на основі своєї індивідуальної оцінки, керуючись принципами справедливості та закону. На нашу думку, доцільно погодитись з Л.К. Байрачною та Т.І. Бондар, які зазначають, що «наслідки суддівського розсуду визначаються його відповідністю вимогам закону, мотивованості, справедливості та об'єктивності. Суддівський розсуд по суті виноситься у вигляді судових ухвал: рішень, вироків, судових наказів, апеляційних ухвал (постанов) тощо» [34].

Оцінювання вчинення тієї чи іншої слідчої або процесуальної дії як порушення права на захист здійснюється і ґрунтується на її відповідності положенням КПК, а саме: **1) ст. 52 КПК** стосовно обставин, за яких участь захисника у кримінальному провадженні є обов'язковою. Зокрема, це кримінальні провадження стосовно особливо тяжких злочинів, провадження до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права; осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження; осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, стосовно реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи; осіб, стосовно яких здійснюється спеціальне досудове розслідування або спеціальне судове провадження, – з моменту прийняття відповідного процесуального рішення; у разі укладення угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості – з моменту ініціювання укладення такої угоди; **2) ст.ст. 41-50 КПК** – в частині права на вільний вибір захисника або залучення захисника за призначенням, щодо реалізації прав та обов'язків захисника, зокрема у частині підтвердження повноважень захисника; **3) ч. 2 ст.ст. 46, 49, 53 КПК** – проведення слідчих, інших процесуальних дій за відсутності захисника, незважаючи на волеявлення підозрюваного стосовно його присутності; **4) ст.ст. 47, 54 КПК** – стосовно оцінки розбіжностей у процесуальних позиціях захисника та підзахисного, ненадання оцінки ефективності або, навпаки, пасивності, захисту; **5) ст. 111, ч. 3 ст. 323 КПК** – неповідомлення захисника, обвинуваченого про час і місце проведення судового засідання; **6) ч. 3 ст. 42 КПК** – у частині дотримання прав підсудного користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави; **7) ч. 3 ст. 87 КПК** – у частині оцінювання порушення права на захист як істотного порушення прав людини, яке обумовлює недопустимість доказу.

Зазначені порушення права на захист можна класифікувати за стадією кримінального провадження:

1) ті, які вчиняються на стадії досудового розслідування (наприклад, недопуск захисника для участі у слідчій дії; невжиття заходів для залучення захисника в

участі слідчій дії тощо);

2) які вчиняються на стадії судового розгляду (наприклад, неповідомлення судом обвинуваченого та/або захисника про судові засідання; ненадання оцінки розбіжностям у процесуальних позиціях захисника та підзахисного тощо);

3) які можуть бути вчинені незалежно від стадії кримінального провадження (невжиття заходів для встановлення обставин, які є підставою для обов'язкової участі захисника тощо).

Крім цього, у низці випадків національні суди, аналізуючи обставини на предмет їх оцінки як порушення права на захист, посилялись на практику ЄСПЛ. Як зазначалось у попередньому підрозділі, право на захист у Конвенції з прав людини закріплено у контексті права на справедливий суд. У п. 1. цієї статті закріплено право на справедливий і відкритий розгляд справ у цивільному та кримінальному провадженні, а також за наявності певних обставин – у провадженні про адміністративні правопорушення. П.п. 2, 3 містять положення стосовно проваджень у кримінальних справах, а саме закріплюють презумпцію невинуватості та «гарантують мінімальний набір прав кожному, хто обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення».

Будь-який виняток стосовно реалізації цього права має бути чітко визначено, а його застосування має бути строго обмежено в часі. Ці принципи є особливо актуальними у справах з обвинуваченнями у вчиненні тяжких злочинів, бо саме у випадку, коли особі загрожує найсуворіше покарання, демократичні суспільства мають максимально можливою мірою забезпечувати її право на справедливий судовий розгляд (рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey), п. 54). Вищезазначені принципи права на захист і права не свідчити проти себе відповідають загальноновизнаним міжнародним стандартам прав людини, які є основними складниками поняття справедливого судового розгляду та раціональна суть яких пов'язана, зокрема, із захистом обвинуваченого від свавільного тиску органів влади. Вони також сприяють попередженню помилок у здійсненні правосуддя та досягненню цілей ст. 6 Конвенції, особливо дотриманню принципу рівності між органами слідства чи прокуратури та обвинуваченим (див. згадане вище рішення у справі «Сальдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey), п. 53, рішення у справах «Биков проти Росії» (Bykov v. Russia) [ВП], заява № 4378/02, п. 92, 10 березня 2009 р., з подальшими посиланнями, і «Пішчалніков проти Росії» (Pishchalnikov v. Russia), заява № 7025/04, п. 68, від 24 вересня 2009 р.). Право не свідчити проти себе передбачає, зокрема, що у кримінальній справі сторона обвинувачення, намагаючись довести вину обвинуваченого, не може використовувати докази, здобуті

всупереч волі обвинуваченого за допомогою методів примусу чи пригнічення (рішення у справі «Яллох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany) [ВП], заява № 54810/00, п. 100, ECHR 2006-IX)» [35].

Серед рішень, в яких ЄСПЛ висловлював міркування стосовно права на захист, значну частку займають ті, в яких порушується питання стосовно моменту набуття особою статусу підозрюваного, з якого особа власне і набуває права на захист та який обумовлює застосування гарантій ст. 6 Конвенції з прав людини. Зокрема, у практиці ЄСПЛ цей момент трактується як часовий проміжок, з якого органи досудового розслідування мають достатні підстави підозрювати цю особу у причетності до злочину, а не з моменту офіційного надання/визнання такого статусу. Ця позиція відображена у рішеннях: «Ушаков та Ушакова проти України» (Ushakov and Ushakova v. Ukraine) від 18 червня 2015 р., заява № 10705/12; «Собко проти України» (Sobko v. Ukraine) від 17 грудня 2015 р., заява № 15102/10; «Євген Петренко проти України» (Yevgeniy Petrenko v. Ukraine) від 29 січня 2015 р., заява № 55749/08; «Огороднік проти України» (Ogorodnik v. Ukraine) від 5 лютого 2015 р., заява № 29644/10; «Нечипорук і Йонкало проти України» (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine) від 21 квітня 2011 р., заява № 42310/04.

ВИСНОВКИ

Отже, перелік основних обставин, які розглядались ЄСПЛ в рішеннях проти України у контексті порушення права на захист охоплює:

- 1) момент набуття особою статусу підозрюваного, з якого особа власне набуває права на захист;
- 2) оцінку відмови від захисника;
- 3) неповідомлення сторони захисту про проведення судового засідання;
- 4) обмеження права особи на вільний вибір захисника;
- 5) недостатній час, який був у заявника для ознайомлення з матеріалами справи, та неналежне, на думку підзахисного, представлення його інтересів.

Підсумовуючи викладене зауважимо, що на відміну від оцінювання порушення права на захист за національним кримінальним законодавством, відповідно до якого порушення права на захист є підставою для визнання доказів недопустимими, що зі свого боку може мати наслідком виправдання підсудного, у практиці ЄСПЛ порушення права на захист розглядається виключно через призму його впливу на загальну справедливість провадження, тобто не має абсолютного характеру. Проте практика ЄСПЛ, будучи джерелом права, становить для національних судів засіб тлумачення порушення права на захист за національним законодавством відповідно до положень Конвенції про захист прав.

Список використаних джерел

1. Петришин О. Судова практика як джерело права в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 2016. № 10. С. 20-28.
2. Постанова ККС ВС від 01.03.2018 р у справі № 760/13866/15-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72642008
3. Постанова ККС ВС від 23.10.2018 р. у справі № 158/2313/15-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/77393408
4. Постанова ККС ВС від 19.06. 2018 р. у справі № 444/430/16-к. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963597
5. Постанова ККС ВС від 19.03.2019 р. у справі № 592/9692/17 (провадження № 51-5358км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80681497
6. Постанова ККС ВС від 13.12.2018 р. у справі № 1-34/03. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78750763

7. Ухвала ККС ВС від 19.03.2019 р. у справі № 1-59/2010 (провадження № 51-5562км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80716249
8. Постанова КС ВС від 27.06.2018 р. у справі № 203/133/17 URL: reyestr.court.gov.ua/Review/75149563
9. Постанова ККС ВС від 31.01.2019 р. у справі № 489/2741/17 URL: reyestr.court.gov.ua/Review/79616457
10. Постанова ККС ВС від 12.03.2019 р. у справі № 127/2548/17. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/80521833
11. Постанова ККС ВС від 14.03.2019 р. у справі № 223/452/17 URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/805558294
12. Постанова ККС ВС Суду від 20.03.2019 року у справі № 748/350/16-к (провадження № 51-5429км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80681503
13. Постанова ККС ВС від 22.11.2018 р. у справі № 367/2029/17 (провадження № 51-3214км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78129794
14. Постанова ККС ВС від 25.09.2018 р. у справі № 444/2348/16-к URL: reyestr.court.gov.ua/Review/76812102
15. Постанова ККС ВС від 15.05.2018 у справі № 698/677/15-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74121048
16. Постанова ККС ВС від 31.01.2019 р. у справі № 186/1252/17. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684816
17. Постанова Верховного Суду від 10.01.2019 року у справі № 656/234/17. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/79173863
18. Постанова ККС ВС від 10.04.2019 року у справі № 444/797/18. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/81234917
19. Постанова ККС ВС від 21.03. 2019 р. у справі № 353/627/17. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80751587
20. Постанова КС ВС від 13.02.2018 р. у справі № 425/915/16-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72243746
21. Постанова від 13.03.2018 року у справі № 360/2367/16-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72850708
22. Постанова від 08.11.2018 року у справі № 489/3209/16-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/7780139
23. Постанова ККС ВС від 21.06.2018 р. у справі № 748/1061/16-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74963670
24. Постанова ККС ВС від 28.02.2019 р. у справі № 330/2292/14-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80304865
25. Постанова ККС ВС від 07.02.2019 року у справі № 332/1777/14-к. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/80017586
26. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах). Київ, 2019. 36 с.
27. Постанова ККС ВС від 24.05.2018 р. у справі № 332/2781/15-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74409389
28. Постанова КС ВС від 26.02.2019 р. у справі № 734/117/15-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80178614
29. Постанова ККС ВС від 22.05.2018 р. у справі № 740/1347/16-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74440195
30. Постанова КС ВС від 12.02.2019 у справі № 754/4282/16-к URL: reyestr.court.gov.ua/Review/79883009
31. Постанова ККС ВС від 06.02.2018 р. у справі № 752/11464/16-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72150999
32. Постанова ККС ВС від 13.12.2018 року у справі № 760/1741/17 URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78627281
33. Постанова ККС ВС від 20.06. 2019 р. у справі № 607/12579/17-к. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/82636244
34. Байрачна Л. К., Бондар Т. І. Суддівський розсуд як інструмент забезпечення справедливості судочинства. Прикарпатський юридичний вісник. № 6. 2021. С. 22-27. URL ruuv.onua.edu.ua/index.php/ruuv/article/view/960
35. Рішення ЄСПЛ у справі «Ушаков та Ушакова проти України» (Ushakov and Ushakova v. Ukraine) від 18 червня 2015 року, заява № 10705/12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a89#Text

References

1. Petryshyn O. Judicial practice as a source of law in Ukraine: problems of theory. *Law of Ukraine*. 2016. No. 10. pp. 20-28 (in Ukrainian).
2. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated March 1, 2018 in case No. 760/13866/15-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72642008 (in Ukrainian).
3. Resolution of the CCS of the Supreme Court of October 23, 2018 in case No. 158/2313/15-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/77393408 (in Ukrainian).
4. Resolution of the CC of the Supreme Court of June 19, 2018 in case No. 444/430/16-k. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963597 (in Ukrainian).
5. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated March 19, 2019 in case No. 592/9692/17 (proceedings No. 51-5358км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80681497 (in Ukrainian).
6. Resolution of the CCS of the Supreme Court dated 13.12.2018 in case No. 1-34/03. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78750763 (in Ukrainian).
7. Resolution of the CCS of the Supreme Court dated March 19, 2019 in case No. 1-59/2010 (proceedings No. 51-5562км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80716249 (in Ukrainian).
8. resolution of the Supreme Court of Justice dated June 27, 2018 in case No. 203/133/17 URL: reyestr.court.gov.ua/Review/75149563 (in Ukrainian).
9. Resolution of the CCS of the Supreme Court of January 31, 2019 in case No. 489/2741/17 URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/79616457 (in Ukrainian).
10. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated March 12, 2019 in case No. 127/2548/17. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/80521833 (in Ukrainian).
11. Resolution of the CCS of the Supreme Court dated March 14, 2019 in case No. 223/452/17 URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/805558294 (in Ukrainian).
12. Resolution of the CCS of the Supreme Court dated March 20, 2019 in case No. 748/350/16-k (proceedings No. 51-5429км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80681503 (in Ukrainian).
13. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated November 22, 2018 in case No. 367/2029/17 (proceedings No. 51-3214км18). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78129794 (in Ukrainian).
14. Resolution of the CCS of the Supreme Court dated September 25, 2018 in case No. 444/2348/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/76812102 (in Ukrainian).
15. Resolution of the Supreme Court of Appeals Committee dated May 15, 2018 in case No. 698/677/15-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74121048 (in Ukrainian).
16. Resolution of the CCS of the Supreme Court dated January 31, 2019 in case No. 186/1252/17. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684816 (in Ukrainian).
17. Decision of the Supreme Court dated January 10, 2019 in case No. 656/234/17. URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/79173863 (in Ukrainian).

18. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated April 10, 2019 in case No. 444/797/18. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/81234917 (in Ukrainian).
19. Resolution of the CCS of the Supreme Court of 21.03. 2019 in case No. 353/627/17. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80751587 (in Ukrainian).
20. Resolution of the CC of the Supreme Court of February 13, 2018 in case No. 425/915/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72243746 (in Ukrainian).
21. Resolution dated March 13, 2018 in case No. 360/2367/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72850708 (in Ukrainian).
22. Resolution dated November 8, 2018 in case No. 489/3209/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/7780139 (in Ukrainian).
23. Resolution of the CCC of the Supreme Court dated June 21, 2018 in case No. 748/1061/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74963670 (in Ukrainian).
24. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated February 28, 2019 in case No. 330/2292/14-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80304865 (in Ukrainian).
25. Resolution of the CCS of the Supreme Court of February 7, 2019 in case No. 332/1777/14-k URL: www.reyestr.court.gov.ua/Review/80017586 (in Ukrainian).
26. Review of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court regarding the provision of the right to defense in criminal proceedings (cases). Kyiv, 2019. 36 p. (in Ukrainian).
27. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated May 24, 2018 in case No. 332/2781/15-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74409389 (in Ukrainian).
28. Resolution of the CC of the Supreme Court of February 26, 2019 in case No. 734/117/15-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/80178614 (in Ukrainian).
29. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated May 22, 2018 in case No. 740/1347/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/74440195 (in Ukrainian).
30. Resolution of the SC of the Supreme Court of February 12, 2019 in case No. 754/4282/16-k URL: reyestr.court.gov.ua/Review/79883009 (in Ukrainian).
31. Resolution of the Supreme Court of Appeals of Ukraine dated February 6, 2018 in case No. 752/11464/16-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/72150999 (in Ukrainian).
32. Resolution of the Supreme Court of Justice of Ukraine dated December 13, 2018 in case No. 760/17411/17. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/78627281 (in Ukrainian).
33. Resolution of the Central Committee of the Supreme Court dated June 20. 2019 in case No. 607/12579/17-k. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/82636244 (in Ukrainian).
34. Bairachna L.K., Bondar T.I. Judicial discretion as a tool for ensuring the justice of the judiciary. *Carpathian Legal Bulletin*. No. 6. 2021. pp. 22-27. URL pyuv.onua.edu.ua/index.php/pyuv/article/view/960 (in Ukrainian).
35. Decision of the ECHR in the case "Ushakov and Ushakova v. Ukraine" (Ushakov and Ushakova v. Ukraine) dated June 18, 2015, application No. 10705/12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a89#Text (in Ukrainian).

Anton SOBCHUK

postgraduate student, Kyiv University of Law of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7857-1418>

THE RIGHT TO PROTECTION IN THE PRACTICE OF NATIONAL COURTS AND INTERNATIONAL JUDICIAL INSTITUTIONS WHOSE JURISDICTION IS RECOGNIZED BY UKRAINE

It is noted that in order to establish the content of the right to defense, it is necessary to study the interpretation of the right to defense in the practice of national courts. The list of the main circumstances that were considered by the European Court of Human Rights in the decisions against Ukraine in the context of the violation of the right to defense was determined. The inexhaustibility of the circumstances that may constitute a violation of the right to defense, which are the result of judicial discretion, is emphasized; judicial discretion refers to the judge's power to make decisions based on his individual judgment, guided by principles of justice and law. It was determined that the consequences of judicial discretion are determined by its compliance with the requirements of the law, motivation, justice and objectivity.

According to the results of the study of the decisions of national courts - resolutions of the CCS of the Supreme Court, it was established that the CCS of the Supreme Court gave an assessment as a violation of the right to defense in the following cases: conducting an investigative action; consideration of the case in the appellate procedure in the absence of the convicted person, who was a minor at the time of the crime, and his lawyer; failure to ensure the participation of a defense attorney at all stages of court proceedings against a person convicted of committing particularly serious crimes, including during the review of court decisions based on newly discovered circumstances; consideration in the court of appeals of the prosecutor's appeal, in which the question is raised about the deterioration of the condition of the convicted person, in the absence of the latter, or in the absence of the defendant who is in custody, as well as his defender, who had not previously participated in this criminal proceeding; the trial in the appeals court was started without finding out whether the convicted person and his defense attorney were properly notified of the date and time of the hearing, holding a hearing in the appeals court without the participation of the defense attorney who was not properly notified of the hearing, including in those cases when the court unreasonably ignores the request of the defense party to postpone the court session; holding a trial in a court of first instance or appellate instance with the participation of a person who, due to mental disabilities, is unable to fully exercise his rights, in the absence of a defense attorney, or the absence of verification of the need to ensure the mandatory participation of a defense attorney in criminal proceedings against persons who, due to mental or physical disabilities defects are not able to fully realize their rights.

Keywords: the right to protection, practice of national courts, international judicial institutions, jurisdiction, justice, judicial discretion, decisions of the European Court of Human Rights

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.12.7>
УДК 336.763 (477)

Євген Михайлович **СМИЧОК**

д.ю.н., доцент, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7040-6223>
e-mail: ye.m.smychok@nlu.edu.ua

Вікторія Сергіївна **ТКАЧОВА**

студентка, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3283-8126>
e-mail: victoriatkacheva2003@gmail.com

Олександр Анатолійович **МАЦАК**

студент, Національний Юридичний Університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1328-9734>
e-mail: Mr.DanSkyu@gmail.com

ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ

У статті детально розглянуто механізм забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг. Вказано на важливість пруденційного регулювання, метою якого є збереження міцного фінансового становища і спроможності фінансових установ та системи. Агресія російської федерації в 2022 р. завдала великих збитків, тому вказано на важливість співпраці України з Європейським Союзом та іншими державами задля забезпечення захисту прав українців. Розглянуто механізм реалізації політики із захисту прав споживачів фінансових послуг. Детально розібрано захист прав споживачів фінансових послуг, які є військовослужбовцями та постраждалими від ліквідації банків, що співпрацювали з російською федерацією.

Ключові слова: захист прав споживачів фінансових послуг, воєнний стан, права споживачів, фінансове право

ВСТУП

Воєнний стан є великою перепоною, що заважає повною мірою реалізовувати захист прав споживачів фінансових послуг. Важливість дослідження теми захисту прав споживачів фінансових послуг під час збройного конфлікту 2022 р. обумовлено наявністю проблем, які виникають у реалізації положень чинного законодавства та екстрених нормативно-правових актів, що спрямовано на швидке реагування на зміни, які виникають внаслідок турбулентності ситуації всередині України. Забезпечення прав споживачів фінансових послуг осіб, що є військовослужбовцями та їх сімей потребує особливої уваги, оскільки добробут захисників України зараз є одним з пріоритетних напрямів розвитку українського законодавства. Тому важливим є з'ясувати те, що держава зробила, а що ні заради забезпечення відповідної категорії населення. Також важким процесом є забезпечення прав споживачів фінансових послуг, що були вкладниками в банках, які ліквідовано через співпрацю з країною-агресором – російською федерацією. Ліквідація банків викликала багато обурень, тому належним є приділення уваги цій проблемі та дослідження того, як відбувається захист прав вкладників банків, які отримували фінансові послуги банку протягом довгого часу.

МЕТА роботи – дослідити рівень реалізації прав споживачів фінансових послуг та їх захисту під час воєнного стану. Детально розглянути державну політику у сфері дотримання прав споживачів фінансових послуг. Приділити увагу захисту прав осіб, які є військовослужбовцями, у сфері фінансових послуг. Проаналізувати наслідки ліквідації низки системно-важливих банків, які співпрацювали з російською федерацією, і визначити, як проводиться підтримка і захист прав вкладників-фізичних осіб, які були споживачами

послуг у зазначених фінансових установах.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою дослідження є праці провідних вчених та матеріали періодичних видань. У статті використовувалися методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ

Надання роздрібних фінансових послуг (особливо для малозабезпечених людей) на основі принципів прозорості та справедливості є пріоритетними завданням в умовах воєнного часу. Законодавче регулювання у сфері захисту прав споживачів зосереджено насамперед на фінансових продуктах, тоді як пруденційне регулювання (спрямоване на захист банків від банкрутства) орієнтовано на збереження міцного фінансового становища й спроможності фінансових установ та фінансової системи. Пруденційне регулювання спрямовано на запобігання втратам для дрібних і недосвідчених вкладників та заохотити надійних постачальників, які здатні забезпечити надійний доступ до фінансових послуг в умовах воєнного стану [4].

З метою підвищення сталості ринку фінансових послуг українцям рекомендують не вивозити готівкову гривню через ризики неможливості обміну за кордоном. Інакше обмін відбуватиметься за невигідним курсом. Оптимальний варіант – перерахувати готівкову гривню на картковий рахунок. Це можна зробити в будь-якому відділенні банку (за наявності паспорта) через платіжні пристрої, в яких є функція приймання готівки – банкомати з функцією приймання готівки, термінали самообслуговування. І потім проводити розрахунки картою за кордоном.

Російські окупанти завдали збитків інфраструктурі України майже на 127 млрд дол. США, або щонайменше 4,6 трлн грн, і цей показник щодня зростає.

Міністерство економіки України у співпраці з іншими урядами іноземних держав розробляють механізм передачі Україні арештованих золотовалютних резервів Центрального банку російської федерації на суму 415 млрд дол. США для компенсації втрат.

Згідно з оприлюдненими висновками Європейської ради, лідери держав ЄС узгодили розмір допомоги для розвитку макрофінансової економіки України у 2023 р. Відповідна допомога буде надана у розмірі 18 млрд євро. Крім того, лідери ЄС будуть допомагати у відновленні важливої інфраструктури.

11 березня 2022 р. Національний банк України (НБУ) заперечив інформацію, яку поширюють у мережі, про нібито обмеження доступу українцям до системи SWIFT. Відповідна інформація є фейком, і НБУ не вводив ліміт для переказів через систему SWIFT. Певні преференції громадяни отримали з ухваленням Постанови Правління НБУ «Про здійснення купівлі облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації» у період воєнного стану № 43 від 8 березня 2022 р. Зокрема у період воєнного стану НБУ більше не вимагає в банків перевіряти джерела походження готівкових коштів осіб, якщо вони купляють військові облігації [5].

Станом на 2 грудня 2022 р. НБУ перерахували 21,7 млрд грн, завдяки зазначеним пруденційним заходам для підтримки оборони нашої держави [8].

Банк ЄС уже здійснив фінансові перекази на загальну суму в 5 млрд євро уряду України на стабілізацію фінансового стану в межах макрофінансової допомоги. Важливим екстремим нормативним актом НБУ, що спрямовано на захист прав споживачів фінансових послуг, є постанова Правління НБУ «Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні» № 42 від 08 березня 2022 р., відповідно до положень якої банки отримують можливість надавати фінансові послуги, а також здійснювати фінансові операції із застосуванням електронних платіжних засобів, таких як: платіжних карток, застосовуючи хмарні сервіси, які надаються з використанням обладнання, яке розміщене на території Великої Британії, Канади, США. Ця норма буде діяти в період воєнного стану, а також впродовж двох років після його припинення [6].

НБУ також оновив список системно важливих банків України, серед яких повернули й «Кредобанк». 25 лютого 2022 р. ухвалено рішення про відкликання банківської ліцензії та припинення діяльності банків під керівництвом росії: акціонерне товариство «Міжнародний резервний банк», який належить акціонерному товариству «Сбербанк Росії», та акціонерне товариство «Промінвестбанк», який на 99,7 % належить Державній корпорації «ВЕБ.РФ» [7].

Країни ЄС підтримують Україну у спротиві російській агресії всіма можливими засобами. Тому п'ятьма найбільшими міжнародними системами фінансових переказів, як MoneyGram, Western Union, Ria Money Transfer, TransferGo, IntelExpress скасовано комісію за перекази коштів в Україну.

З початком збройної агресії клієнти ПриватБанку отримали через торгові точки понад 1 млрд грн готівкою завдяки банківському сервісу «Готівка на касі». Ця послуга дає змогу під час покупки товару на касі магазину отримати кошти з банківської картки – від

500 до 6 тис. грн. Щоденно видачу готівки здійснює 7 тис. POS-терміналів ПриватБанку. Сьогодні отримати готівку можна у касах майже будь-якої з національних та локальних торгових мереж, АЗС та аптек. Найближчим часом до цієї важливої фінансової послуги підключаться ще 16 торгових мереж та АЗС [7]. Загальне фінансування від Міжнародного фінансового фонду від початку вторгнення росії складе 2,7 млрд дол. США.

Воєнний стан дуже сильно впливає на звичайних українців та всі сфери їх життя. Події 2022 р. внесли свої корективи у сферу фінансових послуг, а отже, виникли нові випробування для теорії та практики законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг. Необхідним є ухвалення екстремних нормативно-правових актів, які змінюють підходи до надання фінансових послуг і підлаштовують механізми надання послуг і захисту прав громадян під норми турбулентної реальності.

В умовах збройної агресії російської федерації одним з головних пріоритетів є захист прав споживачів фінансових послуг, які є військовослужбовцями Збройних Сил України та їхніх сімей. Важливим є надання додаткового захисту, пільг та включення військових, ветеранів війни, членів сімей загиблих, до захищених категорій населення, задля підвищення мотивації осіб, які наразі стали на захист суверенітету та територіальної цілісності України. Відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» учасники та ветерани бойових дій, члени сім'ї загиблих військовослужбовців мають право на отримання безоплатної правової допомоги (БВПД). Проте під час війни реалізація цього права для українських захисників не на часі. З 24 лютого до 31 березня 2022 р. по БВПД звернулися близько 660 ветеранів та учасників бойових дій. Це менше, ніж за аналогічні періоди у мирний час [2]. Відповідні показники підтверджуються місцевими центрами з надання Безоплатної вторинної правової допомоги. «З початком повномасштабної війни в Україні до бюро правової допомоги Івано-Франківщини звернулося значно менше військовослужбовців...», – розповідає головний юрист відділу безоплатної правової допомоги Івано-Франківського місцевого центру з надання БВПД Леся Майкович [2].

Відповідно до статистики кількість справ, які розглядаються за участі військовослужбовців збройних формувань зменшилась. Відповідні показники пов'язані з тим, що більшість військовослужбовців активно беруть участь у бойових діях. Однак цьому сприяють ще й положення цивільного процесуального законодавства. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 251 Цивільного процесуального кодексу України, суд зупиняє провадження у справі, якщо сторона або третя особа, що заявляє самостійні вимоги до предмету спору, перебуває на даний момент у складі Збройних Сил України (ЗСУ) або інших військових формувань, що переведені на воєнний стан. Ухвалою Рівненського міського суду Рівненської області у справі № 569/22412/21 від 05 травня 2022 р. розглянув позовну заяву Товариства з обмеженою відповідальністю «Рівненська обласна енергопостачальна компанія» про стягнення заборгованості. Справу порушено за позовом до Акціонерного товариства «Універсал Банк» про захист порушеного

права споживача фінансових послуг на надання інформації. Адвокатом подано клопотання з відповідними доказами, в якому вона вказує, що довіритель перебуває у складі ЗСУ у військовій частині. Тож оскільки довіритель перебуває у складі ЗСУ, то відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України суд ухвалив зупинити провадження у цивільній справі №569/76/22 за позовом до Акціонерного товариства «Універсал Банк» про захист порушеного права споживача фінансових послуг на надання інформації до припинення перебування довірителя у складі добровольчого військового формування Рівненської міської територіальної громади № 1, що переведене на воєнний стан [3]. У даному судовому рішенні бачимо, що справи за участю осіб, які перебувають у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції, підлягають зупиненню до кінця дії воєнного стану. Не виключенням з цього правила є сили територіальної оборони відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву», оскільки територіальна оборона є окремим родом ЗСУ.

НБУ, розуміючи нові реалії, приділив увагу підтримці військовослужбовців ЗСУ та інших груп осіб, задіяних у протидії агресії російської федерації. Підтримка військовослужбовців та членів їх сім'ї є необхідною, оскільки не можна допускати будь-яких проявів приниження, нетерпимості, примушування до цих груп населення. Тому 27.07.2022 р. внесено зміни до Закону України «Про споживче кредитування». Змінами до цього Закону п. 6-2 передбачається заборона примусово витребувати у військовослужбовців та їхньої сім'ї погашати прострочені заборгованості на час дії воєнного стану та 90 днів з дня його припинення або скасування. До захищених категорій, які потрапляють під дію Закону України «Про споживче кредитування» внесено: військовослужбовців ЗСУ, інших військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, які проходять військову службу на території України; військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок проходження військової служби; членів сімей військовослужбовців, які загинули або перебувають у полоні. Для застосування вищевказаного права військовослужбовець або члени його родини повинні повідомити кредитора про належність до захищеної категорії та надати підтвердні документи.

Положення про захист прав споживачів фінансових послуг у період російсько-українського воєнного конфлікту має не тільки підтримувати благоустрій кожного українця, а й виступати сильним важелем впливу на російську федерацію. Одним з таких важелів стала ліквідація низки системно-важливих банків, які були залежними від країни-агресора.

Взагалі визнається, що функціонування банківської системи в Україні, незважаючи на збройну агресію російської федерації проти України, було і є стабільним. Однак для забезпечення більшої стабільності та впевненості вкладників-фізичних осіб у подальшій спроможності діяльності будь-якого банку Верховна Рада України прийняла Закон України № 2180 «Про

внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб». Від 13 квітня 2022 р. цей закон набрав чинності. Так держава запровадила гарантію того, що у разі ліквідації банку фізичним особам буде повністю повернуто суму банківського вкладу. Відповідне відшкодування буде здійснюватись у 100 % розмірі від суми вкладу. У випадку депозиту відшкодування буде здійснюватись ще й разом з нарахованими відсотками. Гарантія стовідсоткового відшкодування суми банківського вкладу буде діяти тільки під час воєнного стану і 3 місяці після його завершення. Після скасування воєнного стану відшкодування вкладу у розмірі 100 % вже здійснюватись не буде, однак до доведеної межі у 200 тис. грн. повертатись не буде, а залишиться на рівні суми у 600 тис. грн.

Однак не всі кошти підлягатимуть поверненню вкладникам у разі ліквідації банку відповідно до рішень НБУ. Такими є три чверті від коштів: переданих банку в довірче управління, розміщених на вклад у банку особою, яка є пов'язаною з банком особою або була такою особою протягом року до дня прийняття НБУ рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних (у разі прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, передбачених законодавством, – протягом року до дня прийняття такого рішення; розміщених на вклад власником істотної участі в банку, розміщених на вклад особою, що надавала цьому банку професійні аудиторські послуги, закладами у філіях іноземних банків, закладами у банківських металів тощо [1]. Цікавим є те, що відповідно до листа Міністерства доходів і зборів України «Щодо правових відносин, які пов'язані з випуском, обігом та погашенням ощадних (депозитних) сертифікатів» від 25.06.2013 р., вкладення в депозитні (ощадні) сертифікати банку не можуть вважатись вкладом, тому під дію механізму стовідсоткової гарантії на вклади фізичних осіб не потрапляє, а отже відшкодуванню не підлягають.

У 2022 р. в умовах збройної агресії російської федерації проти України задля забезпечення інтересів держави прийнято Постанову «Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану» № 19 від 24 лютого 2022 р. НБУ відкликав банківську ліцензію та ліквідовано банки: Акціонерне товариство «Міжнародний Резервний Банк» і Публічне акціонерне товариство «Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк».

Ліквідація системно-важливих банків завжди є дуже складним процесом. Виконавча дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у рішенні № 671 від 01.09.2022 р. «Щодо мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України та визнання таким, що втратило чинність, рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» встановила для фізичних осіб, які є позичальниками банків, нові умови погашення кредитної заборгованості, для мінімізації ризиків виникнення спорів під час ліквідації банку. Строк дії Умов погашення заборгованості починається з 01 вересня 2022 р. і буде тривати до 31 серпня 2023 р. Тим самим Фонд гарантування вкладів фізичних осіб забезпечив

механізм гарантії повернення вкладів фізичних осіб і детально визначив його реалізацію під час введення воєнного стану [11].

Держава гарантує повернення коштів вкладникам-фізичним особам у разі ліквідації банку, однак (з вищевказаною інформацією), незважаючи на це, все таки не всі кошти можуть бути поверненими. На прикладі Промінвестбанку бачимо, що дирекція Фонду гарантування вкладів фізичних осіб затвердила офіційний список відшкодувань вкладникам (рахунок яких складає до 200 тис. грн) на суму 3,4 млн грн. З 18 березня 2022 р. здійснюється виплата гарантованого відшкодування вкладникам цього банку. Аналогічна ситуація з Міжнародним резервним банком, але сума відшкодування складає аж 1,2 млрд грн, і виплата здійснюється з 25 березня 2022 р. [1]. Всі активи (майно, майнові права та кошти) складають ліквідаційну масу банку, за рахунок реалізації яких Фонд гарантування вкладів фізичних осіб задовольнить вимоги кредиторів. Ліквідація крупних банків у зв'язку з подіями 2022 р.

стала складним процесом, оскільки кошти, які підлягають відшкодуванню, повинні бути поверненими кожному вкладнику в повному обсязі. Однак навіть під час збройної агресії росії вдається повністю забезпечити захист прав споживачів фінансових послуг.

ВИСНОВКИ

Після аналізу реалій сьогодення можна зробити висновок, що українське законодавство доволі швидко адаптується під нові умови, які виникли на тлі агресії російської федерації. Цьому сприяє введення екстрених нормативно-правових актів, які позитивно впливають на забезпечення захисту прав українців. Навіть процес ліквідації системно-важливих банків проходить без значних складнощів, про що свідчить аналіз судової практики з цього приводу. Стосовно військовослужбовців та цивільного населення, то значних проблем із захистом прав споживачів фінансових послуг не виникає, оскільки держава намагається підтримувати кожного в цей час.

Список використаних джерел

1. Сінко О. Відшкодування вкладів під час війни: на що чекати українцям? *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finsove-pravo/vidshkoduvannya-vkladiv-pid-chas-viyni-na-shcho-chekati-ukrayincyam.html>
2. Система БПД – на захисті прав військовослужбовців Збройних Сил України. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/sistema-bpd-na-zahisti-prav-viyskovoslujbovtiv-zbroynih-sil-ukraini?fbclid=IwAR3cVb2oS5P6_V4W85ls6WHg7qZwDzZa-EU2ZQ8uyWtflM8A_4l8629vmE
3. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 09.05.2022 р. у справі № № 569/22412/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104205953>
4. Akhtar S., Irfan M., Sarwar A. Asma, Rashid Q. U. A. Factors influencing individuals' intention to adopt mobile banking in China and Pakistan: The moderating role of cultural values. *Journal of Public Affairs*. 2019. № 19(1). URL: <https://doi.org/10.1002/pa.1884>
5. «Військові облігації» у період дії воєнного стану: Постанови Правління НБУ від 8 березня 2022 року № 43. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_43
6. «Про використання банками хмарних послуг в умовах воєнного стану в Україні»: Постанова від 08.03.2022 р. № 42. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_42
7. Одинак О., Голота Н. Захист прав споживачів фінансових послуг в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 43–48. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022.pdf#page=43>
8. Національний банк України. НБУ перерахував на потреби оборони понад 21,7 млрд грн, за листопад на спецрахунок надійшло понад 663 млн грн. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-pererahuvav-na-potrebi-oboroni-ponad-217-mlrd-grn-za-listopad-na-spetsrahunok-nadiyshlo-ponad-663-mln-grn>
9. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII: станом на 19 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
10. Щодо мінімізації негативного впливу наслідків військової агресії російської федерації проти України та визнання таким, що втратило чинність, рішення виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: Рішення від 01.09.2022 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0671606-22#Text>

References

1. Sinko O. Reimbursement of deposits during the war: what can Ukrainians expect? *Legal newspaper - online version*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finsove-pravo/vidshkoduvannya-vkladiv-pid-chas-viyni-na-shcho-chekati-ukrayincyam.html> (in Ukrainian).
2. The FLA system protects the rights of servicemen of the Armed Forces of Ukraine. Ministry of Justice of Ukraine. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/sistema-bpd-na-zahisti-prav-viyskovoslujbovtiv-zbroynih-sil-ukraini?fbclid=IwAR3cVb2oS5P6_V4W85ls6WHg7qZwDzZa-EU2ZQ8uyWtflM8A_4l8629vmE (in Ukrainian).
3. Ruling of the Rivne City Court of the Rivne Region of May 9, 2022 in the case № 569/22412/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104205953> (in Ukrainian).
4. Akhtar S., Irfan M., Sarwar A. Asma, Rashid Q. U. A. Factors influencing individuals' intention to adopt mobile banking in China and Pakistan: The moderating role of cultural values. *Journal of Public Affairs*. 2019. № 19(1). URL: <https://doi.org/10.1002/pa.1884>
5. "Military bonds" during the period of martial law: Resolution of the NBU Board of March 8, 2022 № 43. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_43 (in Ukrainian).
6. "On the use of cloud services by banks in the conditions of martial law in Ukraine": Resolution No. 42 dated 08.03.2022. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_08032022_42 (in Ukrainian).
7. Odyak O., Holota N. Protection of the rights of consumers of financial services in the conditions of martial law. *Actual*

problems of jurisprudence. 2022. No. 1 (29). pp. 43–48. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/1-2022.pdf#page=43> (in Ukrainian).

8. National Bank of Ukraine. The NBU transferred more than UAH 21.7 billion to defense needs, and in November, more than UAH 663 million went to the special account. *National Bank of Ukraine*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-pererahuvav-na-potrebi-oboroni-ponad-217-mlrd-grn-za-listopad-na-spetsrahunok-nadiyshlo-ponad-663-mln-grn> (in Ukrainian).

9. On consumer lending: Law of Ukraine dated November 15, 2016 No. 1734-VIII: as of August 19 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text> (in Ukrainian).

10. Regarding the minimization of the negative impact of the consequences of the military aggression of the Russian Federation against Ukraine and recognition as invalid, the decision of the executive directorate of the Individual Deposit Guarantee Fund: Decision No. 671 dated September 1, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0671606-22#Text> (in Ukrainian).

Yevhen Mykhailovych SMYCHOK

Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7040-6223>

e-mail: ye.m.smychok@nlu.edu.ua

Viktoriia Serhiivna TKACHOVA

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3283-8126>

e-mail: victoriatkacheva2003@gmail.com

Oleksandr Anatoliiovych MATSAK

student, Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1328-9734>

e-mail: Mr.DanSkyy@gmail.com

PROTECTION OF THE RIGHTS OF CONSUMERS OF FINANCIAL SERVICES IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article discusses in detail the mechanism for ensuring the protection of the rights of consumers of financial services. The importance of prudential regulation is pointed out, the purpose of which is to preserve the strong financial position and capacity of financial institutions and the system.

The aggression of the Russian Federation in 2022 caused great damage, therefore the importance of Ukraine's cooperation with the European Union, other states and international banks to ensure the protection of the rights of Ukrainians is indicated.

The importance of a quick response of the state to the realities of today through the adoption of emergency legal acts is emphasized.

The National Bank of Ukraine liquidated a number of systemically important banks that were under the leadership of the Russian Federation, which led to certain difficulties, which were discussed in detail in the article.

Many ways of protecting and supporting consumers of financial services were noted, including: cancellation of fees for international transfers, introduction of the "cash at the counter" service, and support of the International Financial Fund.

Next, the mechanism of implementation of the policy on the protection of the rights of consumers of financial services was considered. The protection of the rights of consumers of financial services, who are military personnel, is analyzed in detail. It is indicated that consideration of cases regarding the protection of the rights of consumers of financial services, where one of the parties is a serviceman, is subject to suspension until the end of martial law. It is also noted on the prohibition of forced demand for repayment of overdue debt for servicemen and their family members.

The process of liquidation of systemically important banks and the impact on consumers of these banks' services is analyzed. It was noted that the state guarantees the return of funds to depositors, but not all funds can be returned, which sometimes causes indignation.

The conclusion emphasizes that in the conditions of martial law, legislation on the protection of the rights of consumers of financial services quickly adapts to new realities and copes with its own tasks.

Keywords: *consumer protection in financial services, martial law, consumer rights, financial law*